

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Філологічний факультет

Кафедра романо-германської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»

на тему:

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ В
АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Виконала: студентка II курсу, групи ІФ-62

Спеціальність: 035 Філологія

Спеціалізація: 035.041 Германські мови та
літератури

(переклад включно), перша – англійська

Мисько Д. Г.

(прізвище та ініціали, підпис)

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор

Деменчук О.В.

(прізвище та ініціали, підпис)

Рецензент:

доктор філологічних наук, професор

Мізін К.І.

(прізвище та ініціали, підпис)

Рівне – 2025

АНОТАЦІЯ

Мисько Д. Г. Концептуалізація просторового коду культури в англійських та українських фразеологізмах. Дипломна робота на правах рукопису.

Наукова робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціалізацією 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська. Рівне: РДГУ, 2025.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Деменчук Олег Володимирович.

У дипломній роботі проаналізовано особливості репрезентації просторових кодів культури у фразеологічних системах англійської та української мов. Досліджено теоретико-лінгвістичні засади вивчення просторового коду культури, розглянуто фразеосистему як відображення концептуального простору культури. Проведено зіставний аналіз просторових концептів у фразеології обох мов, виявлено спільні та відмінні риси просторової концептуалізації. Особливу увагу приділено вертикальному, горизонтальному та локативному просторам як основним параметрам структурування фразеологічних значень. Визначено символіку висоти й низу, напрямку, руху і відстані у фразеологізмах. Розглянуто національно-культурну специфіку просторових образів та лінгвокультурні аспекти перекладу англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою. Результати дослідження мають практичне значення для теорії і практики перекладу, лексикографії та міжкультурної комунікації.

Ключові слова: просторовий код культури, фразеологія, просторові концепти, зіставний аналіз, англійська мова, українська мова, культурна семантика, переклад фразеологізмів.

RÉSUMÉ

Mysko Diana. Conceptualization of the Spatial Cultural Code in English and Ukrainian Phraseology. Manuscript.

Diploma paper for Master's degree in Philology. Specialization 035.041 Germanic languages and literatures (translation included), English as a first foreign language. Rivne: RSUH, 2025.

Thesis advisor – Prof. Demenchuk O. V.

The paper focuses on the analysis of spatial codes of culture representation in phraseological systems of the English and Ukrainian languages. The study examines theoretical and linguistic foundations of spatial code of culture research and considers phraseological system as a reflection of cultural conceptual space. A contrastive analysis of spatial concepts in phraseology of both languages has been conducted, revealing common and distinctive features of spatial conceptualization. Special attention is given to vertical, horizontal and locative spaces as main parameters of phraseological meaning structuring. The symbolism of height and depth, direction, movement and distance in phraseological units has been determined. The national and cultural specificity of spatial images and linguocultural aspects of translating English phraseological units with spatial components into Ukrainian are examined. The research results have practical significance for translation theory and practice, lexicography and intercultural communication.

Key words: spatial code of culture, phraseology, spatial concepts, contrastive analysis, the English language, the Ukrainian language, cultural semantics, phraseological translation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ	10
1.1. Просторовий код культури: філософський, культурологічний та лінгвістичний виміри	10
1.2. Фразеосистема мови як відображення концептуального простору культури.....	13
1.3. Теоретичні підходи до дослідження фразеологізмів із просторовим компонентом	16
1.4. Методологія аналізу фразеологізмів із просторовим компонентом.....	20
Висновки до Розділу 1.....	205
РОЗДІЛ 2. ПРОСТОРОВІ КОНЦЕПТИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ	28
2.1. ВЕРТИКАЛЬНИЙ простір: символіка висоти й низу у фразеологізмах ..	28
2.2. ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ простір: напрямок, рух і відстань у фразеологізмах	33
2.3. ЛОКАТИВНИЙ простір: внутрішнє-зовнішнє, близьке-далеке як культурно марковані концепти	38
Висновки до Розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТОРОВИХ КОДІВ У ФРАЗЕОСИСТЕМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	46
3.1. Спільні риси просторової концептуалізації в англійській та українській фразеології.....	46
3.2. Національно-культурна специфіка просторових образів в англійських та українських фразеологізмах	52
3.3. Лінгвокультурні аспекти перекладу англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою	60
Висновки до Розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному мовознавстві спостерігається стійкий інтерес до міждисциплінарних досліджень, що поєднують лінгвістику, культурологію, когнітивну науку та антропологію. Особливу увагу привертає проблема мовної репрезентації простору, адже простір становить одну з базових універсальностей людського досвіду, що по-різному осмислюється в різних мовах і культурах. Фразеологізми як сталі мовні одиниці є не лише носіями лексико-граматичної інформації, а й потужним засобом відображення національно-культурних концептів, включаючи просторові уявлення.

Поняття «просторовий код культури» вивчається в межах лінгвокультурології як система символічних, концептуальних і когнітивних моделей, за допомогою яких мовна спільнота структурує, інтерпретує та вербалізує простір. У цьому контексті фразеологізми виступають важливим джерелом інформації про культурні уявлення народу, адже вони зафіксували стереотипні уявлення про просторові орієнтири, напрямки, переміщення, географічні або побутові локації.

Дослідження концептуалізації простору в українських і англійських фразеологізмах дозволяє встановити універсальні й специфічні культурно зумовлені моделі просторової організації світу. Такий контрастивний аналіз є важливим не лише з теоретичного, а й з практичного погляду – зокрема, для перекладознавства, міжкультурної комунікації, викладання іноземних мов, розвитку лінгвокультурної компетентності. Він сприяє глибшому розумінню світоглядних і ментальних відмінностей між носіями української та англійської мов, розкриває специфіку етнокультурного мислення.

Актуальність теми зумовлена також недостатньою кількістю ґрунтовних досліджень, присвячених саме просторовому коду культури у фразеологічному контексті, особливо в порівняльному аспекті англійської та української мов. Попри наявність окремих праць (Пальчевська О. С., Редін П. О., Шленьова М.

Г.), системне осмислення цього питання потребує подальшого поглиблення та розробки.

Методологічною основою дослідження слугують праці в галузі лінгвокультурології (Венжинович Н. Ф., Галинська О. М., Матузкова О. П.), фразеології (Баранцев К. Т., Велика А. М.), концептуальної лінгвістики (Снитко О. С., Чибор І. С., Савченко Л. В.), семантики простору (Пальчевська О. С., Редін П. О., Шленьова М. Г., Тхор Н. М.), а також антрополінгвістики та когнітивної лінгвістики. Особливу увагу приділено працям, що висвітлюють коди культури (Рафальський О. О., Купіна І. О., Ключник Т. О.), перекладацькі аспекти (Мовчан Б. В., Купцова Т. А., Левчук О. А.) та міжмовні зіставлення (Крочук Ю. В., Заваринська І. Ф., Шевелюк В. А.).

Мета дослідження – схарактеризувати особливості репрезентації просторового коду культури в українських та англійських фразеологізмах, визначити їхню лінгвокультурну специфіку, а також встановити міжмовні подібності та відмінності у відображенні просторових концептів.

Завдання дослідження:

- схарактеризувати теоретичні підходи до вивчення просторового коду культури;
- визначити семантичні й структурні особливості фразеологізмів з просторовим компонентом в українській та англійській мовах;
- проаналізувати культурні конотації та когнітивні особливості просторових фразеологізмів;
- здійснити контрастивний аналіз українських та англійських фразеологізмів, що репрезентують просторові концепти;
- оцінити потенціал просторових фразеологізмів у міжкультурній комунікації та перекладі.

Методи дослідження. Основним при аналізі фактичного матеріалу обрано зіставний метод, який розкриває специфіку фразеологізмів із просторовим компонентом української та англійської мов на тлі спільних рис.

Для визначення семантичних особливостей та культурних конотацій фразеологізмів зіставлюваних мов використано метод компонентного аналізу, який дозволяє виявити семантичну структуру фразеологічних одиниць та їх просторові компоненти.

Описовий метод застосовано для систематизації та класифікації фразеологізмів із просторовим компонентом за типами просторових відношень. Метод концептуального аналізу використано для виявлення просторових концептів, що лежать в основі фразеологічних значень, та їх культурної специфіки.

Метод етимологічного аналізу допоміг з'ясувати походження просторових образів у фразеологізмах та їх зв'язок з культурно-історичним контекстом. Кількісний метод застосовано для визначення частотності вживання різних типів просторових фразеологізмів у досліджуваних мовах.

Для аналізу перекладацьких аспектів використано метод перекладацького аналізу, який дозволяє виявити основні стратегії відтворення просторових фразеологізмів та збереження їх культурного змісту. Метод лінгвокультурологічного аналізу застосовано для виявлення національно-культурної специфіки просторових образів у фразеології досліджуваних мов.

Об'єкт дослідження. Фразеологізми з просторовим компонентом в українській та англійській мовах.

Предмет дослідження. Лінгвокультурні, семантичні та когнітивні особливості концептуалізації простору у фразеологічних одиницях обраних мов.

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці з просторовим компонентом англійської та української мов загальною кількістю 450 одиниць (250 англійських та 200 українських фразеологізмів).

Українські фразеологізми з просторовим компонентом дібрано з таких лексикографічних джерел, як Фразеологічний словник української мови у 2 книгах під редакцією Л. С. Паламарчук (Київ: Наукова думка, 1993), укладений

Г. М. Удовиченко та іншими науковцями, а також Фразеологічний словник української мови авторства В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко (Київ: Освіта, 1998).

Англійські фразеологізми з просторовим компонентом дібрано з авторитетних лексикографічних джерел, зокрема Cambridge International Dictionary of Idioms за редакцією E. Walter (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), Oxford Dictionary of Idioms за редакцією J. Siefring (Oxford: Oxford University Press, 2004), NTC's American idioms dictionary третього видання авторства R. A. Spears (New York: McGraw-Hill, 2000), а також Англо-український фразеологічний словник, укладений К. Т. Баранцевим (Київ: Т-во «Знання», КОО, 2006).

Теоретична значущість полягає в поглибленні знань про взаємозв'язок мови і культури через аналіз просторових фразеологізмів.

Практична цінність дослідження полягає в можливості застосування результатів у викладанні курсу фразеології, лінгвокультурології, перекладознавства, а також у створенні методичних матеріалів для філологів, перекладачів, викладачів іноземних мов.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено комплексний зіставний аналіз просторових кодів культури у фразеологічних системах англійської та української мов з позицій лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики. Також схарактеризовано специфіку вербалізації вертикального, горизонтального та локативного просторів у фразеологізмах досліджуваних мов через призму національно-культурних особливостей світосприйняття.

Систематизовано культурно-семантичні моделі просторової концептуалізації у фразеології англійської та української мов, що дозволило встановити як типологічні збіги, так і національно-специфічні відмінності в інтерпретації просторових відношень. Уперше проаналізовано символічне навантаження просторових компонентів у фразеологізмах як репрезентантів

архетипних уявлень про структуру світу в англійській та українській лінгвокультурах.

Новими є результати дослідження лінгвокультурних механізмів формування просторових фразеологічних образів та їх зв'язку з етнокультурними кодами. Встановлено закономірності відтворення просторових фразеологізмів у перекладі з урахуванням їх культурно-семантичного потенціалу та комунікативної функції.

Запропоновано типологію просторових концептів у фразеології на основі параметрів вертикальності, горизонтальності та локативності, що дозволило виявити універсальні та етноспецифічні риси просторової категоризації у свідомості носіїв англійської та української мов. Окреслено роль соматичного коду культури у формуванні просторових фразеологічних значень та його взаємодію з просторовим кодом культури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, представлено у вигляді тез «Концептуалізація просторового коду культури в англійських та українських фразеологізмах» та «Спільні риси просторової концептуалізації в англійській та українській фразеології» на IX та X Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях «Проблеми лінгвістичної семантики» відповідно, а також опублікована стаття «Концептуалізація просторового коду культури (на матеріалі українських та англійських фразеологізмів)» у збірнику студентських наукових праць «Studia Philologica».

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (56 джерел), 5 додатків. Загальний обсяг роботи – 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ

1.1. Просторовий код культури: філософський, культурологічний та лінгвістичний виміри

Дослідження просторового коду культури становить один із найактуальніших напрямів сучасної лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, оскільки просторові уявлення є фундаментальними для людського сприйняття та концептуалізації дійсності. Просторовий код культури як комплексне явище потребує багатоаспектного вивчення, що охоплює філософський, культурологічний та лінгвістичний виміри, кожен з яких розкриває специфічні аспекти організації та функціонування просторових концептів у свідомості носіїв мови.

З філософської точки зору, простір є однією з базових категорій пізнання світу, що формує основу для розуміння буття та його структурної організації. Філософське осмислення простору як категорії, що визначає форми існування матерії та свідомості, створює теоретичне підґрунтя для лінгвістичного аналізу просторових концептів. У контексті антропологічного коду української культури і цивілізації, простір розглядається не лише як фізична категорія, але й як символічна система, що відображає ментальні структури етносу [4]. Філософський вимір просторового коду культури передбачає розуміння простору як форми організації людського досвіду, що проявляється в специфічних способах категоризації та концептуалізації дійсності.

Культурологічний аспект дослідження просторового коду розкриває механізми трансляції культурних смислів через просторові уявлення. Снитко О. С. визначає коди культури як системи знаків, які дозволяють культурі описувати себе через мову та інші семіотичні системи [29, с. 115]. Просторовий код культури в цьому контексті постає як сукупність просторових образів, символів та метафор, що відображають культурно-специфічні способи освоєння

та інтерпретації простору. Культурологічний підхід дозволяє виявити, як просторові уявлення формуються під впливом історичного досвіду народу, його традицій, вірувань та світоглядних орієнтацій.

Антропологічний код української культури і цивілізації демонструє особливості національного сприйняття простору, що знаходить відображення в мовних структурах [3, с. 78-88]. Український просторовий код характеризується специфічними рисами, що пов'язані з історичними особливостями формування української ментальності, географічними умовами проживання етносу та його духовними цінностями. Ці особливості проявляються в специфічних способах вербалізації просторових відношень, що знаходять відображення у фразеологічній системі української мови.

Лінгвістичний вимір дослідження просторового коду культури передбачає аналіз мовних засобів вербалізації просторових концептів та їх функціонування в різних типах дискурсу. Лінгвістичний підхід до вивчення просторового коду культури дозволяє виявити специфіку мовної репрезентації просторових відношень, механізми метафоричного переосмислення просторових концептів та їх роль у формуванні мовної картини світу.

Дослідження просторових категорій в англійській мові демонструє, що просторові концепти відіграють ключову роль у структуруванні мовної системи та формуванні концептуальних метафор [43, с. 120]. Автор зазначає, що просторові категорії не лише відображають фізичні відношення між об'єктами, але й служать основою для концептуалізації абстрактних понять. Це свідчить про універсальний характер просторового коду культури та його фундаментальну роль у процесах пізнання та категоризації дійсності.

Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень підкреслює важливість інтегрованого підходу до вивчення зв'язку між мовою та культурою [5, с. 28]. Просторовий код культури в цьому контексті постає як система культурно маркованих просторових концептів, що відображають специфіку

національного світосприйняття та знаходять вираження в різних мовних структурах, зокрема у фразеологічних одиницях.

Особливого значення набуває дослідження просторового коду культури в контексті міжкультурної комунікації, де різні національні уявлення про простір можуть створювати перешкоди для взаєморозуміння. Сучасні філологічні дослідження підкреслюють необхідність врахування культурної специфіки просторових концептів у процесі навчання іноземної мови та перекладацької діяльності [30, с. 145–147].

Теоретичне осмислення просторового коду культури в його багатоаспектності створює основу для поглибленого дослідження конкретних механізмів його функціонування в мовних структурах, зокрема у фразеологічній системі, яка є одним із найбільш культурно маркованих рівнів мовної системи.

Система символів, знаків та уявлень, що формується впродовж багатьох поколінь для трансляції різноманітних смислів і цінностей між представниками певної культурної спільноти, може бути визначена як культурний код. У мовному середовищі ці коди втілюються через метафоричні конструкції, фразеологічні одиниці та порівняльні звороти. Серед розмаїття культурних кодів особливе значення має просторовий код, оскільки просторове сприйняття належить до базових категорій людського мислення та світосприйняття. Просторовий код включає бінарні опозиції «верх-низ», «праворуч-ліворуч», «вперед-назад», «близько-далеко» та інші просторові концепти, які застосовуються не тільки для опису фізичного простору, але й для відображення абстрактних ідей, соціальних взаємин, емоційних станів та етичних цінностей.

Фразеологічні одиниці як усталені вислови з цілісним значенням та образним характером виступають потужними інструментами вербалізації просторового коду культури. Дослідження фразеологічного матеріалу дозволяє виокремити кілька фундаментальних просторових опозицій, які організують

фразеологічні системи обох мов: верх-низ, близько-далеко, всередині-зовні, центр-периферія, праворуч-ліворуч.

У нашому дослідженні під просторовим кодом культури розуміємо систему культурно маркованих просторових опозицій, образів та схем (типу верх-низ, всередині-зовні, центр-периферія), які вербалізуються у фразеологічних одиницях. Такий підхід дозволяє поєднати філософське розуміння простору як форми буття, культурологічні моделі осмислення простору та їх мовну репрезентацію у фразеології.

1.2. Фразеосистема мови як відображення концептуального простору культури

Фразеологічна система мови становить один із найбільш культурно маркованих рівнів мовної структури, що акумулює та транслює культурні смисли через стійкі словосполучення та ідіоматичні вирази. Дослідження фразеосистеми як відображення концептуального простору культури дозволяє виявити глибинні механізми взаємодії мови та культури, розкрити специфіку національного світосприйняття та з'ясувати особливості концептуалізації дійсності носіями конкретної мови.

Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології розглядається як складна система, що відображає особливості національної ментальності та культурної традиції [7, с. 215]. Фразеологічні одиниці, будучи результатом тривалого історичного розвитку мови, зберігають у своїй семантичній структурі культурну інформацію, що передається від покоління до покоління. Ця культурна інформація включає уявлення про простір, час, соціальні відношення, моральні цінності та інші аспекти життєдіяльності етносу.

Концептуальний простір культури, що знаходить відображення у фразеологічній системі, характеризується складною структурною організацією. Савченко Л. В. підкреслює, що міфологічний етнокод культури у фразеосистемі

мови проявляється через систему архетипних образів та символів, що відображають древні уявлення про світоустрій [28, с. 105]. Ці архетипні образи формують основу для метафоричного переосмислення дійсності та створення фразеологічних одиниць з просторовою семантикою.

Структура міфологічного етнокоду культури в українській фразеології демонструє складну систему просторових опозицій, що відображають традиційні уявлення про організацію світу [35, с. 174]. Ці опозиції включають протиставлення верху і низу, центру і периферії, внутрішнього і зовнішнього простору, що знаходять відображення в семантичній структурі фразеологічних одиниць. Такі просторові опозиції не лише відображають фізичні характеристики простору, але й несуть символічне навантаження, пов'язане з аксіологічними уявленнями етносу.

Дослідження фразеологізмів з компонентом-орнітонімом у сучасній українській мові розкриває особливості концептуалізації простору через образи птахів [38, с. 132]. Орнітоніми у фразеологічних одиницях часто служать основою для створення просторових метафор, що відображають уявлення про вертикальну організацію світу. Аналогічні дослідження англійської мови підтверджують універсальний характер використання орнітонімів для концептуалізації просторових відношень [31, с. 252].

Семантична структура фразеологічних одиниць зі значенням граничності інтенсивності дій людини демонструє, як просторові концепти використовуються для вираження абстрактних понять [17, с. 68]. Граничність інтенсивності часто концептуалізується через просторові метафори, що відображають уявлення про межі та кордони в просторі. Це свідчить про фундаментальну роль просторових концептів у процесах абстрактного мислення та їх відображення у фразеологічній системі мови.

Мовна репрезентація простору через фразеологізми розкриває функціонально-семантичні особливості просторових фразеологічних одиниць [37, с. 17]. Автор зазначає, що фразеологізми з просторовим компонентом

семантики відіграють важливу роль у створенні мовної картини світу, оскільки вони не лише описують просторові відношення, але й виражають ставлення мовця до описуваної ситуації. Функціональний аспект просторових фразеологізмів полягає в їх здатності виконувати різні комунікативні функції: від простого опису просторових відношень до вираження емоційно-оцінних значень.

Фразеологізми з просторовим значенням характеризуються складною семантичною структурою, що включає як денотативний, так і конотативний компоненти [27]. Денотативний компонент відображає основне просторове значення фразеологічної одиниці, тоді як конотативний компонент несе культурну інформацію та емоційно-оцінні значення. Ця двошарова структура семантики просторових фразеологізмів дозволяє їм функціонувати одночасно як засоби опису просторових відношень та як носії культурних смислів.

Дослідження фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах розкриває лінгвокультурологічний аспект функціонування власних назв у фразеологічних одиницях. Оніми у складі фразеологізмів часто зберігають культурно-історичну інформацію, що пов'язана з конкретними місцями, особами або подіями. Ця інформація формує культурний фон фразеологічної одиниці та визначає особливості її функціонування в мовленні [11].

Контрастивне дослідження семантики фразеологічних одиниць із соматичним компонентом демонструє, як тіло людини використовується як основа для концептуалізації просторових відношень. Соматичні метафори у фразеологічних одиницях відображають антропоцентричний характер мовної картини світу, де тіло людини служить точкою відліку для організації просторових уявлень [36]. Це підтверджує тезу про фундаментальну роль тілесного досвіду в процесах концептуалізації дійсності.

Лінгвокогнітивні особливості українських соматичних фразеологізмів, розкривають специфіку національної концептуалізації простору через

соматичні образи [36]. Український матеріал демонструє особливості використання соматизмів для вираження просторових відношень, що відрізняються від аналогічних явищ в інших мовах. Ці відмінності відображають культурну специфіку національного світосприйняття та особливості концептуалізації тілесного досвіду.

Фразеосистема мови як відображення концептуального простору культури характеризується динамічністю та здатністю до розвитку. Нові фразеологічні одиниці з просторовою семантикою виникають під впливом змін у культурі та суспільстві, тоді як традиційні фразеологізми можуть зазнавати семантичних трансформацій. Це свідчить про тісний зв'язок між фразеологічною системою мови та культурним простором етносу, що знаходиться в постійному розвитку та трансформації.

Отже, фразеосистема мови відображає не лише загальні культурні коди, але й способи просторової категоризації дійсності. Просторові фразеологізми структурують концептуальний простір культури за допомогою стійких образів та опозицій, через які носії мови осмислюють як фізичний, так і соціальний, емоційний та аксіологічний простір.

1.3. Теоретичні підходи до дослідження фразеологізмів із просторовим компонентом

Дослідження фразеологізмів із просторовим компонентом потребує комплексного теоретичного підходу, що інтегрує досягнення різних лінгвістичних напрямів та методологій. Сучасна лінгвістична наука пропонує різноманітні теоретичні підходи до аналізу просторових фразеологічних одиниць, кожен з яких розкриває специфічні аспекти їх структури, семантики та функціонування. Ці підходи включають структурно-семантичний, когнітивний, лінгвокультурологічний, зіставний та функціонально-прагматичний напрями дослідження, що дозволяють всебічно проаналізувати природу просторових фразеологізмів та їх роль у мовній системі.

Структурно-семантичний підхід до дослідження фразеологізмів із просторовим компонентом базується на аналізі формальної організації та змістовної структури фразеологічних одиниць. Цей підхід передбачає детальне вивчення компонентного складу фразеологізмів, їх граматичної структури та семантичних відношень між компонентами. Велика А. М. у дослідженні джерел походження фразеологізмів в українській та англійській мовах підкреслює важливість структурного аналізу для розуміння механізмів формування фразеологічних значень [5]. Структурно-семантичний аналіз дозволяє виявити закономірності сполучуваності лексичних компонентів у просторових фразеологізмах та визначити типи семантичних трансформацій, що відбуваються в процесі фразеологізації.

Семантична структура фразеологічних одиниць зі значенням граничності інтенсивності дій людини, демонструє складність семантичної організації просторових фразеологізмів. Авторка виявляє, що просторові компоненти у складі фразеологізмів зазнають значних семантичних трансформацій, набуваючи переносних значень та втрачаючи пряму просторову референцію [17]. Структурно-семантичний підхід дозволяє простежити ці трансформації та виявити механізми переходу від конкретного просторового значення до абстрактного фразеологічного смислу.

Когнітивний підхід до дослідження просторових фразеологізмів ґрунтується на положеннях когнітивної лінгвістики про роль концептуальних структур у формуванні мовних значень. Цей підхід розглядає фразеологізми як вербалізовані концептуальні структури, що відображають способи концептуалізації дійсності носіями мови. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології демонструє продуктивність когнітивного підходу до аналізу фразеологічних одиниць [7]. Когнітивний аналіз просторових фразеологізмів передбачає виявлення базових концептуальних метафор та метонімії, що лежать в основі їх семантичної структури.

Концептуальна метафора як механізм формування просторових фразеологізмів відіграє ключову роль у процесах концептуалізації абстрактних понять через просторові образи. Дослідження просторових категорій в англійській мові, підтверджує, що просторові концепти служать джерельною сферою для метафоричного переосмислення різних аспектів людського досвіду [44]. Когнітивний підхід дозволяє виявити систему концептуальних відповідностей між просторовою та цільовою сферами, що лежать в основі семантики просторових фразеологізмів.

Лінгвокультурологічний підхід до дослідження просторових фразеологізмів акцентує увагу на культурному компоненті їх семантики та функціонування. Венжинович Н. підкреслює, що лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень дозволяє виявити специфіку національного світосприйняття та його відображення в мовних структурах [6]. Цей підхід розглядає просторові фразеологізми як носії культурної інформації, що відображають особливості національної ментальності, історичного досвіду та духовних цінностей етносу.

Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів розкриває механізми кодування культурних смислів у фразеологічних одиницях [6]. Авторка виявляє, що просторові фразеологізми часто містять інтертекстуальні відсилання до культурних текстів, що формують культурний фон їх функціонування. Лінгвокультурологічний підхід дозволяє декодувати ці культурні смисли та виявити їх роль у формуванні фразеологічного значення.

Міфологічний етнокод культури у фразеосистемі мови демонструє глибинні культурні основи просторових фразеологізмів [28]. Автор виявляє, що багато просторових фразеологізмів базуються на архетипних образах та символах, що відображають древні уявлення про світоустрій. Ці міфологічні основи формують культурну семантику просторових фразеологізмів та визначають особливості їх функціонування в мовленні.

Зіставний підхід до дослідження просторових фразеологізмів передбачає порівняльний аналіз фразеологічних систем різних мов з метою виявлення універсальних та національно-специфічних рис. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури, розкриває як спільні, так і відмінні риси просторової концептуалізації в різних мовах [2]. Зіставний аналіз дозволяє виявити універсальні механізми формування просторових фразеологізмів та національно-специфічні особливості їх семантики та функціонування.

Контрастивна семантика фразеологічних одиниць із соматичним компонентом на матеріалі іспанської та української мов демонструє продуктивність зіставного підходу для виявлення культурної специфіки просторових концептів [36]. Автор виявляє, що соматичні компоненти у просторових фразеологізмах по-різному концептуалізуються в різних культурах, що відображає національні особливості тілесного досвіду та його мовної репрезентації.

Контрастивний аналіз семантики англійських та українських фразеологічних одиниць фразеотематичної групи «Location», розкриває специфіку вербалізації просторових відношень у зіставлюваних мовах [54]. Дослідження демонструє, що просторові фразеологізми в англійській та українській мовах відрізняються не лише за формою, але й за семантичною структурою та культурними конотаціями.

Функціонально-прагматичний підхід до дослідження просторових фразеологізмів акцентує увагу на їх комунікативних функціях та особливостях використання в різних типах дискурсу. Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення розглядають фразеологізми як засоби реалізації комунікативних інтенцій мовця та досягнення певних прагматичних ефектів [14, с. 32-40]. Функціонально-прагматичний аналіз просторових фразеологізмів передбачає вивчення їх ролі в організації дискурсу, створенні стилістичних ефектів та реалізації комунікативних стратегій.

Мовна репрезентація простору через фразеологізми з функціонально-семантичного погляду, розкриває специфіку функціонування просторових фразеологічних одиниць у різних комунікативних ситуаціях [37, с. 5]. Автор виявляє, що просторові фразеологізми виконують різні функції залежно від контексту їх використання: від простого опису просторових відношень до вираження емоційно-оцінних значень та створення стилістичних ефектів.

Семантико-когнітивні особливості вербалізації зовнішності людини засобами англійських фразеологізмів і паремій демонструють функціональну варіативність просторових фразеологічних одиниць [24]. Автор виявляє, що просторові компоненти у фразеологізмах можуть актуалізувати різні аспекти свого значення залежно від комунікативних потреб та прагматичних факторів.

Узагальнюючи наявні підходи, у нашому дослідженні просторових фразеологізмів використовуємо насамперед когнітивний та лінгвокультурологічний підходи, які дозволяють розглядати фразеологізми як вербалізовані концепти простору й культурні символи. Зіставний та функціонально-прагматичний підходи застосовуються як допоміжні: перший – для виявлення міжмовних подібностей і відмінностей, другий – для аналізу комунікативних функцій просторових фразеологізмів у конкретних контекстах.

1.4. Методологія аналізу фразеологізмів із просторовим компонентом

Методологія аналізу фразеологізмів із просторовим компонентом передбачає використання комплексу взаємодоповнюючих методів та прийомів дослідження, що дозволяють всебічно проаналізувати структурні, семантичні, функціональні та культурні аспекти просторових фразеологічних одиниць. Сучасна методологія лінгвістичного дослідження фразеологізмів характеризується інтегративністю та міждисциплінарністю, що відображає складність об'єкта дослідження та необхідність його багатоаспектного вивчення.

Описовий метод становить основу методологічного апарату дослідження просторових фразеологізмів, оскільки він дозволяє систематично зафіксувати та класифікувати фактичний матеріал. Описовий аналіз включає інвентаризацію просторових фразеологізмів, їх систематизацію за різними критеріями та детальну характеристику їх структурних та семантичних особливостей. Англо-український фразеологічний словник [1] демонструє важливість систематичного опису фразеологічного матеріалу для його подальшого наукового аналізу. Описовий метод передбачає не лише фіксацію фактів, але й їх первинну інтерпретацію та класифікацію відповідно до поставлених дослідницьких завдань.

Структурний аналіз фразеологізмів із просторовим компонентом спрямований на виявлення формальної організації фразеологічних одиниць, типів їх граматичної структури та закономірностей сполучуваності компонентів. Особливості перекладу фразеологізмів з української мови англійською, розглянуті в навчально-методичному посібнику, підкреслюють важливість структурного аналізу для розуміння механізмів функціонування фразеологічних одиниць [21]. Структурний аналіз дозволяє виявити продуктивні моделі утворення просторових фразеологізмів та визначити типи структурних трансформацій, що можуть відбуватися в процесі їх функціонування.

Фразеологізми з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах демонструють важливість структурного аналізу для виявлення ролі різних типів компонентів у формуванні фразеологічного значення [11]. Структурний підхід дозволяє визначити ступінь зв'язаності компонентів фразеологізму, типи синтаксичних зв'язків між ними та можливості структурних варіацій.

Семантичний аналіз просторових фразеологізмів спрямований на виявлення механізмів формування фразеологічного значення, типів семантичних трансформацій компонентів та характеру семантичних відношень

усередині фразеологічної одиниці. Семантичний аналіз включає компонентний аналіз значення, дослідження семантичної вмотивованості фразеологізмів та виявлення типів семантичних зрушень. Лінгвокогнітивні особливості українських соматичних фразеологізмів демонструють продуктивність семантичного аналізу для розуміння механізмів концептуалізації дійсності засобами фразеології [32, с. 45].

Етимологічний аналіз просторових фразеологізмів дозволяє простежити історію формування фразеологічних значень та виявити джерела походження фразеологічних одиниць. Джерела походження фразеологізмів в українській та англійській мовах, включають різноманітні сфери людської діяльності, міфологічні уявлення, релігійні тексти та інші культурні джерела [5]. Етимологічний аналіз дозволяє виявити первинну мотивацію фразеологічних одиниць та простежити еволюцію їх семантики.

Когнітивний аналіз просторових фразеологізмів базується на методах когнітивної лінгвістики та спрямований на виявлення концептуальних структур, що лежать в основі фразеологічних значень. Цей тип аналізу включає виявлення концептуальних метафор та метонімії, аналіз концептуальних доменів та їх відображення у фразеологічній семантиці. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології демонструє ефективність когнітивних методів для дослідження фразеологічних одиниць [32, с. 89].

Концептуальний аналіз передбачає реконструкцію концептуальних структур, що стоять за фразеологічними одиницями, та виявлення способів їх мовної об'єктивації. Семантика речень з дієслівно-субстантивними сполученнями на позначення відчаю в українському та англійському художньому тексті демонструє важливість концептуального аналізу для розуміння механізмів вербалізації емоційних станів [12, с. 211]. Концептуальний підхід дозволяє виявити когнітивні основи фразеологічних значень та їх зв'язок з концептуальною системою мови.

Лінгвокультурологічний аналіз просторових фразеологізмів спрямований на виявлення культурної інформації, що кодується у фразеологічних одиницях, та дослідження механізмів її трансляції. Цей тип аналізу включає декодування культурних символів та образів, виявлення культурних конотацій та дослідження етнокультурної специфіки фразеологічних значень. Коди культури у мовній об'єктивації дійсності демонструють важливість лінгвокультурологічного підходу для розуміння механізмів взаємодії мови та культури [27, с. 116-121].

Зіставний аналіз просторових фразеологізмів передбачає порівняння фразеологічних систем різних мов з метою виявлення універсальних та національно-специфічних рис. Методологія зіставного аналізу включає відбір еквівалентного матеріалу, встановлення критеріїв порівняння та систематичне зіставлення структурних, семантичних та функціональних характеристик фразеологічних одиниць. Фразеологічні одиниці з числівниковим компонентом в англійській та українській мовах демонструють продуктивність цього методу для виявлення міжмовних відповідностей та розбіжностей [49].

Окремим напрямом методології є перекладацький аналіз просторових фразеологізмів, який передбачає зіставлення оригінальних англійських фразеологічних одиниць з їх українськими відповідниками в художніх перекладах. Такий аналіз дає змогу виявити перекладацькі стратегії (еквівалентний переклад, калькування, описовий переклад, компенсація тощо) та оцінити ступінь збереження просторового образу й культурного коду у мові перекладу.

Квантитативний аналіз просторових фразеологізмів передбачає використання статистичних методів для виявлення кількісних закономірностей у функціонуванні фразеологічних одиниць. Цей тип аналізу дозволяє визначити частотність використання різних типів просторових фразеологізмів, виявити продуктивні моделі їх утворення та встановити статистично значущі кореляції між різними характеристиками фразеологічних одиниць.

Дискурсивний аналіз просторових фразеологізмів спрямований на дослідження особливостей їх функціонування в різних типах дискурсу та комунікативних ситуаціях. Особливості перекладу англійських фразеологічних одиниць в медіадискурсі демонструють важливість дискурсивного підходу для розуміння функціональної специфіки фразеологічних одиниць [54, с. 33]. Дискурсивний аналіз дозволяє виявити прагматичні функції просторових фразеологізмів та їх роль у створенні дискурсивних ефектів.

Методологія аналізу фразеологізмів із просторовим компонентом характеризується комплексністю та інтегративністю, що дозволяє всебічно дослідити різні аспекти функціонування цих мовних одиниць. Поєднання різних методів та підходів забезпечує глибину та об'єктивність наукового аналізу, дозволяючи виявити як універсальні закономірності, так і національно-специфічні особливості просторових фразеологізмів.

Висновки до Розділу 1

Проведений теоретико-лінгвістичний аналіз засад дослідження просторового коду культури дозволив встановити, що просторові уявлення є одним із базових механізмів концептуалізації світу і формують фундамент національної мовної картини світу. Простір у культурі не обмежується фізичними характеристиками: він постає як багаторівневий феномен, що поєднує філософські, культурологічні й лінгвістичні виміри. Кожен із цих вимірів формує окрему площину осмислення просторових концептів, а їх інтеграція дає змогу розглядати просторовий код культури як складну систему опозицій, образів та смислів, вкорінених у колективному досвіді етносу.

У філософському аспекті простір виявляється універсальною категорією людського мислення, що визначає параметри буття та способ організації чуттєвої й раціональної діяльності. Він функціонує як форма упорядкування досвіду, у межах якої людина співвідносить себе зі світом. Таке розуміння простору формує методологічні передумови для лінгвістичного аналізу просторових концептів і для встановлення їхньої ролі у формуванні ментальних моделей світу. Українська культурна традиція, яка поєднує міфологічні уявлення, архаїчні моделі світоустрою та історичну пам'ять, надає простору символічно-аксіологічного змісту, що виявляється у характерних опозиціях та ціннісних конотаціях (верх – сакральність, низ – приземленість; центр – порядок; периферія – хаос тощо).

Культурологічний аспект засвідчив, що просторовий код культури є важливим засобом трансляції культурних смислів, які накопичуються й закріплюються у мовних та нелінгвістичних знакових системах. Просторові образи виступають своєрідними «культурними маркерами», що відображають соціальний досвід спільноти, її світоглядні орієнтири та ціннісні доміанти. Українська картина простору демонструє значну залежність від природно-географічних чинників, аграрного укладу, традицій символічного осмислення

вертикального та горизонтального простору, що зумовлює своєрідність просторових метафор і образів, зафіксованих у фразеологічній системі.

Лінгвістичний підхід дав змогу виявити, що просторовий код культури реалізується у мові через різноманітні засоби: просторові предикати, прийменникові конструкції, метафоричні моделі та передусім фразеологічні одиниці. Простір у мові виявляється як універсальний механізм концептуалізації не лише фізичних, але й абстрактних сфер досвіду: часу, емоцій, соціальних відносин, інтелектуальних процесів. Просторові моделі активно використовуються як джерела концептуальних метафор, що структурують тезаурус носія мови та формують системність фразеологічного мислення.

Аналіз фразеологічної системи мови показав, що вона є одним із найбільш репрезентативних рівнів для вивчення просторового коду культури. Фразеологізми акумулюють культурно значущі просторові образи, що часто мають архетипне походження, відображені у міфологічних, релігійних, побутових і соціальних наративах. Саме фразеологізми фіксують стійкі бінарні опозиції, що організують просторову концептуалізацію: «верх-низ», «центр-периферія», «близьке-далеке», «всередині-зовні», «праворуч-ліворуч». Завдяки цьому фразеосистема мови постає як модель концептуального простору культури, у якій поєднуються денотативні характеристики простору та його конотативно-ціннісне наповнення.

Системний огляд лінгвокультурологічних, когнітивних, функційно-семантичних і структурно-семантичних підходів до аналізу фразеологізмів із просторовим компонентом продемонстрував, що жоден із них не може повністю пояснити природу просторових фразеологічних одиниць окремо. Міждисциплінарний підхід є найбільш продуктивним, оскільки дозволяє поєднати когнітивні механізми концептуалізації простору, культурну семантику фразеологічних образів і структурні особливості мовного матеріалу. Це підтверджує комплексний характер просторового коду культури, що

функціонує на перетині лінгвістики, культурології, когнітивістики та семіотики.

Отже, результати аналізу дають підстави стверджувати, що просторовий код культури є інтегральним компонентом мовної картини світу й ключовим механізмом культурної репрезентації дійсності. Фразеологічні одиниці з просторовою семантикою виконують роль основних засобів вербалізації цього коду, оскільки вони поєднують у собі як структурні й семантичні особливості мови, так і культурно-символічні моделі, накопичені в колективному досвіді.

Теоретичне осмислення цих аспектів у межах Розділу 1 створює надійну концептуальну та методологічну основу для подальшого аналізу просторових фразеологізмів української та англійської мов, що буде здійснено у наступних розділах дослідження.

РОЗДІЛ 2

ПРОСТОРОВІ КОНЦЕПТИ

В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

2.1. ВЕРТИКАЛЬНИЙ простір: символіка висоти й низу у фразеологізмах

Вертикальна орієнтація простору є однією з базових когнітивних схем, за допомогою яких людина сприймає та організовує навколишню дійсність. Опозиція «верх-низ» виступає універсальним принципом осмислення світу й використовується для категоризації не лише фізичних параметрів, а й соціальних, моральних, психологічних та духовних явищ. Така орієнтація ґрунтується на давніх космологічних уявленнях, у яких вертикальна вісь слугувала символом взаємозв'язку земного й небесного, матеріального й духовного. Відповідні уявлення відображаються у фразеологічних одиницях, що акумулюють культурно-історичний досвід етносу та фіксують особливості національного світогляду.

Вертикальна вісь традиційно охоплює такі базові просторові параметри, як «верх», «низ», «високо», «низько», «над», «під», що формують цілісну опозиційну структуру. Ці просторові координати фіксуються у фразеології як універсальні маркери оцінності, соціальної ієрархії та психологічних станів.

Дослідження вертикального простору у фразеології спирається на принципи когнітивної лінгвістики, зокрема на теорію концептуальної метафори Джорджа Лакоффа та Марка Джонсона, які продемонстрували, що просторові концепти слугують основою для розуміння абстрактних понять. Вертикальна орієнтація як один із базових образ-схематичних патернів детермінує структурування різноманітних концептуальних домен через механізми метафоричного проєктування [44].

Вертикальна орієнтація є однією з найдавніших універсальних схем, що присутня в різних культурах світу. Її стабільність пояснюється тілесним

досвідом людини: вертикальне положення тіла, залежність від сили тяжіння та природне відчуття рівноваги формують базові когнітивні категорії, які відтворюються у всіх типах дискурсу.

Фразеологічні одиниці з компонентами вертикального простору репрезентують складні когнітивні конструкти, що відображають культурно-специфічні способи концептуалізації дійсності. Ці мовні утворення характеризуються високим ступенем ідіоматичності, культурної маркованості та емоційно-експресивної насиченості, що робить їх особливо цінним матеріалом для лінгвокультурологічного аналізу.

Внутрішня форма фразеологізмів ґрунтується на первинній наочності образу, який мотивує значення й забезпечує зв'язок між буквальним просторовим використанням та абстрактною інтерпретацією. Саме ця мотивованість робить фразеологізми потужними носіями культурних смислів.

Фразеологізми, що містять компоненти вертикальної семантики, формують складну систему образів, які відображають культурно значущі уявлення про соціальні відносини, моральні цінності чи особистісні характеристики. Концепт висоти традиційно поєднується з позитивною оцінністю. У мовній свідомості «високе» асоціюється з досягненням, успіхом, соціальним престижем, моральною стійкістю або духовним піднесенням. Такі уявлення мають як культурно-історичне, так і соматичне підґрунтя: випрямлена постава, підняття голови чи підйом угору символізують силу й гідність.

В англійській фразеології цей концепт репрезентують утворення на кшталт *to rise to the occasion*, у якому просторовий рух угору метафорично переноситься на сферу поведінкових і психологічних характеристик. Фразеологізм позначає вміння впоратися зі складною ситуацією та відповісти вимогам обставин, тобто «піднятися» до їхнього рівня. Інше стійке словосполучення – *high and mighty* – поєднує просторову характеристику «high» зі значеннями влади, статусу чи зверхності, а в контексті часто набуває іронічного чи критичного забарвлення [32].

До цього семантичного поля також належать такі англійські вирази, як *to tower above someone* (переважати, бути значно кращим), *to have high hopes* (мати великі сподівання), *a higher calling* (високе покликання), які підсилюють асоціації висоти з авторитетом, моральною цінністю та перспективами розвитку.

В українській фразеології семантика висоти реалізується через інші, культурно марковані образи. Наприклад, *вийти в люди* позначає успішну соціальну реалізацію, яка концептуалізується як рух з периферійного простору до «центру» суспільного життя. Фразеологізм *нестися вгору* підкреслює швидкість та інтенсивність кар'єрного чи соціального зростання. Обидва вирази демонструють наявність у мові стійкої кореляції між висотою, активністю та позитивною оцінкою.

До фразеологізмів із позитивною «висотною» семантикою також належать вислови *взяти висоту, піднятися на щабель вище, нести прапор високо*, які відображають ідеї подолання перешкод, соціального зростання та внутрішньої сили.

На протилежному полюсі вертикальної осі знаходиться концепт низу, що має переважно негативні конотації. У мовній картині світу низ пов'язується з програшем, поразкою, деградацією, приниженням або моральним падінням. Символічні витoki таких уявлень сягають архаїчних міфологічних моделей, де підземний простір уособлював хаос, небезпеку чи смерть [23].

Низ у мовній картині світу часто пов'язується не лише з деградацією чи ганьбою, а й зі станом безсилля, підпорядкованості або втрати контролю над ситуацією. Перебування «внизу» асоціюється з обмеженими можливостями, відсутністю ресурсу та вимушеною підлеглистю.

В англійській фразеології це відображено у виразах *to hit rock bottom* або *to fall from grace*. Перший описує ситуацію крайнього життєвого спаду, другий – втрату морального чи соціального статусу, часто з релігійними конотаціями. В українській мові подібну функцію виконує фразеологізм *упасти в бруд*

обличчям, який поєднує вертикальний рух униз із образом забруднення, що підсилює значення ганьби та втрати репутації. Також поширені англійські вирази *to be down and out* (бути у скруті, втратити все) та *to go to the bottom of the barrel* (опуститися до найгіршого можливого рівня), що поглиблюють образ занепаду та безнадійності.

Порівняльний аналіз дає змогу виокремити низку спільних семантичних полів, що структурують концептуальну систему вертикальної орієнтації. До них належать: «успіх-невдача» (*to climb the ladder of success* – піднятися на вершину, *to go downhill* – скотитися вниз); «моральне піднесення-падіння» (*to take the high road* – низькі інстинкти); «соціальний статус» (*upper crust* – верхівка суспільства) [37].

У двох мовах активно функціонують схожі образи: гора, вершина, небо, дно, яма тощо. Вони несуть як денотативні просторові значення, так і культурні смисли. Наприклад, образ гори символізує труднощі та подолання (*to move mountains*), а дно – межу занепаду (*rock bottom*).

Попри низку універсалій, англійська та українська фразеологія демонструють відмінності. Англійські фразеологізми частіше мають більш конкретні, прагматичні образи (*ladder of success*, *rock bottom*), що відображає раціоналістичну орієнтацію англо-саксонської культури. Українські одиниці відзначаються вищою емоційністю та експресивністю (*упасти в бруд обличчям*, *нестися вгору*), що корелює з особливостями української лінгвокультури [42]. У цьому семантичному полі функціонують також такі українські вирази, як *скотитися вниз*, *бути на самому дні*, *опустити руки*, які передають втому, відчай або внутрішній крах.

У межах зібраного корпусу вертикальні фразеологізми становлять одну з найбільш представлених груп. Серед проаналізованих одиниць виявлено численні кореляції між просторовою характеристикою «високо/низько» та оцінними параметрами «добре/погано», «успіх/поразка», «піднесення/занепад». Статистичні спостереження засвідчили, що одиниці з позитивною «висотною»

семантикою в англійській і українській мовах трапляються приблизно вдвічі частіше, ніж фразеологізми з виражено негативними «низовими» образами.

Дослідження вертикального простору у фразеології має важливі теоретичні та практичні імплікації для розуміння природи мовної концептуалізації дійсності. Фразеологічні одиниці з компонентами вертикального простору функціонують як культурні коди, що транслюють традиційні цінності та світоглядні орієнтації етносу. Вони відображають не лише індивідуальний досвід носіїв мови, але й колективну пам'ять народу, його історичні травми та тріумфи, соціальні ідеали та культурні пріоритети.

Вертикальна метафорика у фразеології демонструє тісний зв'язок між тілесним досвідом та абстрактним мисленням, підтверджуючи основні постулати втіленої когніції про детермінованість концептуальних структур фізичною природою людини. Водночас культурна варіативність у реалізації універсальних концептуальних схем свідчить про творчий характер мовної концептуалізації та її залежність від соціокультурного контексту.

Отримані результати підтверджують, що бінарна опозиція «верх-низ» є однією з найстабільніших універсалій людського мислення, яка відтворюється незалежно від мовного чи культурного середовища.

Практичне значення цього дослідження полягає в можливості використання його результатів у перекладознавстві, міжкультурній комунікації, викладанні іноземних мов, лексикографії та культурології. Розуміння культурної специфіки вертикальних метафор сприяє більш ефективному міжкультурному діалогу та попередженню комунікативних невдач, пов'язаних з неадекватною інтерпретацією фразеологічних одиниць.

Аналіз символіки висоти й низу у фразеологізмах англійської та української мов виявляє складну систему концептуальних кореляцій, що відображають універсальні когнітивні механізми та культурно-специфічні способи осмислення дійсності. Вертикальний простір функціонує як базова

організаційна домена, що структурує різноманітні сфери людського досвіду через систему метафоричних перенесень.

Спільними для обох мов є основні концептуальні схеми вертикальної орієнтації, що свідчить про універсальний характер просторової концептуалізації. Водночас національна специфіка проявляється у виборі конкретних образів, їх культурних конотаціях та емоційно-експресивних характеристиках, що відображає унікальність кожної лінгвокультури.

Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз діахронічних змін у вертикальній метафориці, дослідження гендерних та вікових особливостей використання фразеологізмів з просторовою семантикою, вивчення їх функціонування в різних дискурсивних практиках та медіа-текстах. Актуальним також є розширення зіставного аналізу на інші мови та культури для виявлення типологічних закономірностей просторової концептуалізації у світовому лінгвістичному різноманітті.

Отже, вертикальний простір у фразеології англійської та української мов формує комплексну систему метафоричних кореляцій, що поєднує універсальні когнітивні механізми та національно зумовлені особливості мовної картини світу. Вертикальна метафорика виконує важливу функцію культурного кодування й відіграє значну роль у структуруванні соціальних, моральних і психологічних смислів.

2.2. ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ простір: напрямок, рух і відстань у фразеологізмах

Горизонтальний простір становить одну з базових координат, на основі яких людина сприймає та впорядковує навколишню реальність. У природному досвіді це передусім уявлення про напрямки руху, віддаленість, межі та взаємне розташування об'єктів. Такі просторові моделі з часом переходять у сферу культури й мови, утворюючи стійкі образи, що закріплюються у фразеології. Саме тому горизонтальний простір відіграє важливу роль у формуванні

метафоричних схем, які відтворюють життєвий шлях, зміну станів, динаміку людських стосунків або соціальну взаємодію.

Дослідження горизонтального простору у фразеології спирається на положення когнітивної лінгвістики та теорію концептуальної метафори, згідно з якою базові сенсомоторні схеми – зокрема рух уперед, наближення й віддалення, зміна траєкторії – слугують фундаментом для розуміння абстрактних концептів. Образ-схема «ШЛЯХ» (SOURCE–PATH–GOAL), описана Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, є однією з ключових моделей, що детермінує структурування концептуальних доменів шляхом метафоричного проєктування. [44]

Когнітивно-лінгвістичні дослідження демонструють, що горизонтальна просторова орієнтація слугує базисом для структурування абстрактних концептуальних домен через механізми метафоричного проєктування, де фізичні параметри руху, відстані та напрямку транспонуються на сфери психологічного, соціального, морального та інтелектуального досвіду. Ця концептуальна транспозиція ґрунтується на тілесному досвіді людини як орієнтованої у просторі істоти, для якої горизонтальне переміщення є первинним способом взаємодії з довколишнім середовищем та досягнення цілей.

У межах горизонтальної осі традиційно виокремлюють взаємно протилежні орієнтири, серед яких «вперед-назад», «праворуч-ліворуч», «центр-периферія», «близько-далеко». Ці орієнтації слугують універсальними когнітивними моделями, на основі яких формуються численні вторинні значення фразеологізмів. Як зазначає Савченко Л. В., просторові уявлення в мові нерідко слугують підґрунтям для розгортання метафоричних інтерпретацій складних психічних або соціальних явищ [28, с. 105].

Фразеологічні одиниці з компонентами горизонтального простору репрезентують складні концептуальні конструкти, що відображують культурно-специфічні способи осмислення динамічних аспектів людського існування. Ці

мовні утворення характеризуються високим ступенем метафоричності, ідіоматичності та культурної маркованості, акумулюючи досвід етносу у сфері просторової орієнтації та руху як основних форм життєдіяльності.

Однією з найпродуктивніших моделей концептуалізації горизонтального простору є образ дороги. Ідея життєвого шляху, що складається з поступального руху, перешкод, відхилень і повернень, широко представлена у фразеологічних системах багатьох мов. У цьому контексті метафоричні моделі руху стають універсальними: вони відображають прагнення людини до розвитку, її успіхи та невдачі, напрямки діяльності чи емоційні стани. Саме тому значна частина фразеологізмів із просторовими компонентами пов'язана з дієсловами руху або назвами напрямків.

У сучасній англійській мові фразеологізм *go the extra mile* демонструє, як буквальна концепція руху вперед набуває переносного значення «докладати більших, ніж очікується, зусиль». Етимологічно цей фразеологізм походить від біблійської традиції, де римський солдат мав право примусити цивільну особу нести його спорядження протягом однієї милі, а добровільне подовження цієї дистанції інтерпретувалося як прояв моральної досконалості та альтруїзму. В сучасному вжитку фразеологізм набув більш широкого значення, позначаючи готовність до додаткових зусиль заради досягнення мети або допомоги іншим, що відображає протестантську трудову етику англо-американської культури.

Українські відповідники, побудовані на аналогічних просторових уявленнях (*працювати понад міру, йти до кінця*), відтворюють той самий концепт прагнення до мети через подолання додаткової дистанції. Такі фразеологізми відображають важливість характерологічних рис наполегливості, цілеспрямованості та незламності в українській культурі, що історично формувалися в умовах постійної боротьби за національну незалежність та культурну ідентичність. Контекстуальне вживання фразеологізмів часто пов'язане з ситуаціями морального вибору, де особистість демонструє готовність до самопожертви заради принципів та ідеалів. Образ руху вперед є

ключовим і для англійських фразеологізмів *move forward, take steps towards*, де поступальний рух символізує розвиток або позитивні зміни.

Іншу групу становлять фразеологізми, що ґрунтуються на уявленні про рух у різні боки або нерівномірну траєкторію. Англійський зворот *back and forth* позначає повторювані, хаотичні або нерішучі дії. У переносному значенні він описує нестабільність або невизначеність у поведінці людини. Цей фразеологізм широко використовується для описання процесів переговорів, де сторони обмінюються пропозиціями та контрпропозиціями, судових процедур з їх суперечливими аргументами, а також внутрішніх психологічних конфліктів, коли особистість коливається між різними варіантами дій. Метафорична основа фразеологізму відображає кінестетичний досвід людини, для якої фізичне переміщення між об'єктами асоціюється з порівнянням та вибором.

Подібні семантичні риси притаманні українському вислову *хитатися як п'яний*, що також походять із фізичного спостереження за хаотичними рухами в горизонтальному просторі. Як і зазначає Гуляс В., такі фразеологізми відтворюють просторові параметри, що слугують основою для метафоризації емоційної або поведінкової нестійкості [10].

Порівняльний аналіз засвідчує, що горизонтальна семантика у двох мовах структурується навколо низки спільних концептуальних доменів: «рух уперед – розвиток» (*to move forward, take steps towards* – йти до мети, рухатися далі); «відхилення – повернення» (*to go astray* – збитися з дороги); «наближення – віддалення» (*to keep at arm's length* – тримати осторонь); «центр – периферія» (*inner circle* – бути в центрі уваги; *be on the sidelines* – залишатися збоку). Ці домени формують когнітивну основу метафоричного осмислення поведінки людини, соціальної взаємодії та динаміки життєвого шляху.

Матеріал корпусу підтверджує високу продуктивність горизонтальних моделей у двох мовах. Серед 450 одиниць значну частину становлять фразеологізми, побудовані на образах руху вперед, відхилення від траєкторії, коливання або наближення/віддалення в просторі. Англійські одиниці

демонструють більшу орієнтацію на прямолінійний рух і досягнення мети, тоді як українські – ширше використовують циклічні та повторювані схеми (повертатися, ходити колом, метатися туди-сюди), що узгоджується з традиційними культурними уявленнями про динаміку життєвого шляху.

Попри наявність універсальних моделей, англійська та українська фразеологія демонструють низку відмінностей. Англійські одиниці частіше апелюють до лінійної траєкторії руху та орієнтації на результат (*go the extra mile, move forward*), що відображає прагматичний характер англо-саксонської культури. В українській мові помітною є більша роль циклічних, повторюваних та хаотичних моделей (*ходити колом, метатися туди-сюди*), що корелює з особливостями української культурної традиції та світоглядної моделі «життєвого кругообігу».

Значну частину горизонтального простору становить уявлення про відстань. У багатьох культурах «близькість» асоціюється зі схильністю до підтримки, участі та довіри, тоді як «віддаленість» позначає байдужість, відсторонення чи втрату зв'язку. У фразеологізмах ця опозиція набуває соціально-оцінного виміру. Так, англійський вираз *keep one at arm's length* передає ідею створення дистанції та небажання допускати когось до власного психологічного простору. В українській мові подібні смисли реалізуються через конструкції *тримати осторонь, не підпускати близько*, які метафорично відтворюють горизонтальну просторову віддаленість [34, с. 929].

Центральні та периферійні позиції також відіграють важливу роль у формуванні фразеологічних значень. Ці концепти пов'язані з уявленням про домінантність, вплив або участь. Англійський фразеологізм *inner circle* позначає групу найближчих або найвпливовіших осіб. Його зміст базується на уявленні про центр як осередок важливих подій або рішень. Натомість *on the sidelines* описує становище того, хто перебуває поза основною активністю – на умовній периферії подій. В українській мові аналогічне значення реалізується

через вислови *бути в центрі уваги* та *залишатися збоку*, у яких горизонтальна просторовість також стає ключем до соціальних інтерпретацій [9].

Горизонтальні метафори у фразеології демонструють тісний зв'язок між тілесним досвідом людини та абстрактним мисленням. Вони моделюють процеси планування, прогнозування, вибору напрямку дій та визначення соціальної позиції. Просторові орієнтири слугують інструментом категоризації складних явищ — від психологічних станів до соціальних ролей, що підтверджує універсальний характер образ-схем, заснованих на досвіді переміщення у просторі.

Таким чином, горизонтальний простір у фразеології англійської та української мов характеризується високою семантичною продуктивністю. Просторові образи формують основу для опису поведінки, оцінок, соціальних взаємин та внутрішніх станів людини. Універсальність горизонтальної осі як когнітивної моделі забезпечує подібність багатьох фразеологічних значень у різних мовах, тоді як національна культурна специфіка задає індивідуальні смислові відтінки.

Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз історичної динаміки горизонтальної метафорики, вивчення її функціонування в медійному, політичному та освітньому дискурсах, а також зіставлення із горизонтальними моделями інших мов для визначення типологічних закономірностей у просторовій концептуалізації.

2.3. ЛОКАТИВНИЙ простір: внутрішнє-зовнішнє, близьке-далеке як культурно марковані концепти

Просторові відношення становлять фундаментальну основу людського світосприйняття та когнітивної діяльності, формуючи базисні концептуальні схеми, через які ми осмислюємо навколишню дійсність. Локативний простір як лінгвокультурологічний феномен репрезентує не лише фізичні координати буття, але й глибинні архетипічні уявлення про безпеку та загрозу, своє та

чуже, знайоме та невідоме. Дихотомія внутрішнього і зовнішнього простору в англійській та українській фразеологічних системах відображає універсальні когнітивні механізми просторової концептуалізації, водночас демонструючи етноспецифічні особливості культурного кодування просторових відношень.

Архетипічна дихотомія «внутрішнього» як захищеного, впорядкованого простору та «зовнішнього» як хаотичного, потенційно небезпечного середовища посідає центральне місце у мовній картині світу. У фразеологічних системах ця опозиція виявляється через образи дому, осереддя, середини та межі, які виконують функцію семантичних маркерів належності й безпеки.

Локативний простір є однією з ключових категорій, через які людина організовує своє сприйняття світу. Поділ простору на «свій» і «чужий», «внутрішній» і «зовнішній», «близький» і «далекий» формує базові когнітивні схеми, які виступають основою культурної інтерпретації реальності. У фразеологічних системах англійської та української мов ці просторові опозиції набувають символічного змісту і відображають уявлення про безпеку, соціальну приналежність, автономію, ризик або небезпеку.

Аналіз корпусу засвідчив, що локативні протиставлення «внутрішнє-зовнішнє» та «близьке-далеке» мають у двох мовах високий ступінь культурної маркованості. Українські фразеологізми переважно концептуалізують внутрішній простір як позитивно оцінений, пов'язаний із соціальною приналежністю та безпекою, тоді як в англійському матеріалі частіше фіксується нейтральне або амбівалентне трактування внутрішнього/зовнішнього, що відповідає індивідуалістичній моделі англійських культур.

Внутрішній простір у більшості культур асоціюється із захищеністю, стабільністю та можливістю самореалізації. В англійській мові це уявлення яскраво проявляється у фразеологізмі *in one's element*, що описує стан гармонії, упевненості та відповідності середовищу діяльності. Семантична структура цього виразу базується на метафоричному переосмисленні фізичного поняття

елементу як природного середовища існування, екстраполюючи його на психологічний та соціальний простір людської діяльності. Український відповідник у своїй тарілці відображає подібну концептуальну модель, однак його мотивація більше пов'язана з традиційним уявленням про дім і родинний простір, де матеріальні та духовні символи побуту мають підвищену культурну вагу [34, с. 789].

Мотиваційна структура таких одиниць ґрунтується на механізмах просторового перенесення, коли фізичний локус переосмислюється як психологічний або соціальний простір. У семантиці фразеологізмів внутрішній простір розглядається не лише як фізична зона, а як метафоричний «простір власної ідентичності», що визначає стан комфорту, захищеності та автентичності.

На противагу цьому, зовнішній простір асоціюється з небезпекою, нестабільністю або непередбачуваністю. Англійський вираз *keep at a distance* передає стратегічне дистанціювання – як фізичне, так і емоційне. Такий спосіб концептуалізації простору корелює з індивідуалістичною моделлю англійських культур, де збереження особистих меж є важливим елементом соціальної взаємодії. Українська одиниця *не підходити й на гарматний постріл* метафорично підсилює ідею неприйнятності наближення, використовуючи образ великої відстані. Гіперболізована дистанція виражає категоричне заперечення будь-якого контакту.

Англійська фразеологічна система також характеризується більшою градуальністю вираження дистанції: вирази на кшталт *keep away, keep off, stand back, stay clear* позначають різний ступінь фізичного та емоційного відмежування. Така розгалуженість відображає індивідуалістичні моделі соціальної поведінки, де контроль особистих кордонів має особливу вагу.

Локативні опозиції у фразеології репрезентують також емоційні та соціальні межі. Фрази на позначення включення до групи або відсторонення від неї актуалізують метафору простору як соціальної сфери, у якій «бути

всередині» ототожнюється з підтримкою та спільністю, а «опинитися зовні» – з відчуженням і порушенням соціальних зв'язків.

Важливою складовою локативної системи є опозиція «близьке-далеке», яка у фразеології відображає не лише фізичну дистанцію, а й соціальну, емоційну та ціннісну близькість, що у обох лінгвокультурах асоціюється з інтимністю, довірою та позитивними емоційними станами, яка відображає універсальну тенденцію людської психіки до пошуку безпечного та підтримуючого середовища. Проте культурна інтерпретація близькості демонструє значні відмінності між англійською та українською картинами світу. Так, вираз *go out of one's way* «to make an effort to do some thing; to endure and accept the bother of doing something» [52, с. 163] демонструє модель, де відхилення від звичного шляху символізує готовність докласти додаткових зусиль заради іншого. У цьому значенні локативність поєднується з концептом індивідуальної ініціативи.

Українська фразеологічна система пропонує іншу інтерпретацію просторової межі. Вираз *вивести за двері* пов'язаний з концептом вигнання або втрати належності до спільноти, пор.: «Гаркуша, роз'ярившись, поспішив виставити Тимоху за двері» [9]. Це відображає вагомість групової єдності в українській культурі: перебування «всередині» означає належність, підтримку та соціальний захист, тоді як переміщення «назовні» символізує втрату безпеки й статусу. У народній традиції межа часто постає як сакральна лінія, що відділяє упорядкований простір «свого» світу від хаотичного «чужого».

У традиційній культурі поріг виступає сакральною межею, що відділяє впорядкований внутрішній простір дому від небезпечного зовнішнього світу. У фразеології ця концепція зберіглася у численних зворотах, де *переступити поріг* або *виставити за поріг* набувають значення зміни соціального статусу чи порушення встановленого порядку.

Аналіз культурної специфіки просторових концептів виявляє фундаментальні відмінності в інтерпретації внутрішнього та зовнішнього

простору між англійською та українською лінгвокультурами. В англійській картині світу внутрішнє не завжди концептуалізується як беззаперечно позитивне явище, оскільки воно може асоціюватися з обмеженістю, конформізмом та втратою індивідуальності. Зовнішній простір, навпаки, часто інтерпретується як сфера можливостей, викликів та особистісного зростання, що відображає протестантську етику індивідуальних досягнень та самовдосконалення.

В українській культурі спостерігається протилежна тенденція: внутрішній простір набуває виразної позитивної аксіології, тоді як зовнішній – маркується негативно. Це відповідає традиційним уявленням про спільноту як основу безпеки та взаємної підтримки. Опозиція своє-чуже тут виражена чіткіше і має сильніше емоційне забарвлення.

Фразеологічні антитези внутрішнього та зовнішнього простору в обох мовах створюють складну систему бінарних опозицій, що структурують культурне розуміння просторових відношень. Концептуальна схема внутрішнього простору як зони безпеки та зовнішнього як сфери потенційної загрози виявляється більш послідовною в українській лінгвокультурі, тоді як англійська система демонструє більшу гнучкість та контекстуальну варіативність у інтерпретації просторових відношень.

Семантичний аналіз просторових концептів свідчить про те, що локативні категорії в фразеології функціонують не як нейтральні дескриптивні засоби, а як потужні інструменти культурного кодування реальності, що відображають глибинні архетипічні структури колективного несвідомого. Дихотомія внутрішнього та зовнішнього простору виявляється фундаментальною для організації культурного досвіду в обох лінгвоспільнотах, проте її конкретна реалізація демонструє значні етноспецифічні особливості, що відображають різні моделі соціальної організації, ціннісні системи та способи концептуалізації людських відносин.

У структурі фразеологічного значення локативні моделі виконують також оцінну функцію: внутрішній простір частіше отримує позитивну аксіологію, тоді як зовнішній – негативну або амбівалентну, що корелює з культурними уявленнями про безпеку, стабільність і соціальну підтримку.

Таким чином, локативні протиставлення «внутрішнє-зовнішнє» та «близьке-далеке» не є нейтральними просторовими категоріями. У фразеології вони виконують функцію культурних маркерів, які структурують колективні уявлення про соціальні стосунки, емоційні стани та моделі поведінки. Аналіз цих опозицій свідчить, що хоча базові когнітивні схеми є універсальними, їхня конкретна реалізація значною мірою залежить від культурного контексту, історичних традицій і домінантних цінностей відповідної мовної спільноти.

Загалом аналіз корпусу з 450 одиниць засвідчив, що просторові моделі відіграють ключову роль у формуванні фразеологічних значень. Вертикальна, горизонтальна та локативна орієнтації утворюють цілісну систему мотиваційних схем, які перебувають у тісному зв'язку з культурними уявленнями відповідних спільнот. Отримані результати підтверджують, що просторові метафори мають універсальний когнітивний характер, але їхня конкретна реалізація значною мірою залежить від національної картини світу.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі було здійснено комплексний аналіз вертикальних, горизонтальних і локативних просторових моделей на матеріалі корпусу з 450 фразеологічних одиниць (250 англійських та 200 українських), що дозволило виявити як універсальні когнітивні механізми просторової концептуалізації, так і глибоко вкорінені культурні відмінності двох лінгвокультур. Простір у фразеології функціонує не як нейтральна координатна сітка, а як потужний інструмент кодування соціальних, емоційних і аксіологічних смислів.

Аналіз вертикального простору підтвердив універсальність символічних опозицій «високе – низьке». Образи висоти в обох мовах асоціюються з успіхом, силою, розвитком і прагненням до досконалості, тоді як низ позначає поразку, соціальне зниження або моральний занепад. Водночас виявлено культурні акценти: англійська мова тяжіє до раціоналізованих і конкретних моделей (*rock bottom, climb the ladder*), тоді як українська надає перевагу експресивно-образним та емоційно насиченим конструкціям (*вийти в люди, упасти ниць*). Це засвідчує різні культурні стратегії осмислення простору: прагматично-прагмальні в англійській та емоційно-ціннісні в українській традиції.

Горизонтальні моделі демонструють високу продуктивність метафор руху, наряду та позиціонування. В англійській мові рух уперед виступає ключовим символом діяльності, ініціативи та досягнення цілей (*go the extra mile, move forward*). Українська фразеологія частіше репрезентує циклічність, повторюваність або блукання (*ходити колом, метатися туди-сюди*), що відображає іншу культурну інтерпретацію процесуальності та життєвого шляху. Опозиція «центр-периферія» в обох системах маркує соціальний статус, однак англійські одиниці (*inner circle*) акцентують на структурованості соціуму, тоді як українські часто відображають емоційну оцінку включеності.

Найбільш глибокі культурні розбіжності виявлено у локативних моделях, що ґрунтуються на опозиціях «внутрішнє-зовнішнє» та «близьке-далеке». У

фразеологічних системах обох мов внутрішній простір пов'язується із захищеністю та стабільністю, однак в англійській культурі він здатен набувати нейтрального й навіть обмежувального значення, тоді як в українській традиції він майже завжди маркований позитивно як сфера підтримки, спільності та безпеки.

Зовнішній простір в англійській мові нерідко символізує перспективи, нові можливості та самореалізацію, а в українській – загрозу, нестабільність і «чужість». Українська локативна система зберігає елементи сакрального моделювання межі, порога та дому як захищеного простору, тоді як англійська характеризується більшою варіативністю та індивідуалістичною спрямованістю концептуальних інтерпретацій.

Опозиція «близьке-далеке» у фразеології обох мов поєднує фізичний, соціальний та емоційний виміри. Хоча універсально «близьке» асоціюється з довірою, інтимністю і приналежністю, англійська мова частіше підкреслює особистий вибір та індивідуальну ініціативу (*go out of one's way*), тоді як українська – групову належність і соціальну солідарність (*вивести за двері* як метафора вигнання з колективу). Англійська система також характеризується розгалуженою градацією позначення дистанції (*keep away, stand back*), що відображає важливість особистих кордонів, тоді як українська акцентує на категоричності протиставлення свого і чужого.

Таким чином, у розділі підтверджено, що вертикальні, горизонтальні та локативні просторові моделі утворюють цілісну систему семантичного структурування, яка слугує основою для формування фразеологічних значень. Просторові метафори мають універсальний когнітивний характер, однак їхня інтерпретація, ступінь оцінності та символічні акценти значною мірою залежать від культурного контексту. Порівняльний аналіз продемонстрував, що фразеологізми англійської та української мов відображають різні моделі соціальної організації, домінантні аксіології та способи осмислення людського

досвіду, що дозволяє розглядати просторові категорії як ключові елементи національної мовної картини світу.

РОЗДІЛ 3

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТОРОВИХ КОДІВ У ФРАЗЕОСИСТЕМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

3.1. Спільні риси просторової концептуалізації в англійській та українській фразеології

Порівняльний аналіз просторових кодів у фразеологічних системах англійської та української мов виявляє глибинні закономірності людського сприйняття навколишнього світу та його мовного відображення. Просторові уявлення відіграють важливу роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки більшість мовних метафор спираються на базові моделі людського досвіду – напрямок, відстань, положення у просторі. Саме тому зіставлення англійської та української фразеології дає змогу простежити як універсальні, так і специфічні закономірності концептуалізації простору.

Найбільш фундаментальною спільною рисою просторової концептуалізації в обох мовах є антропоцентричність організації просторових відношень. Людина як центр просторової системи координат визначає напрямки руху, відстані та локалізацію об'єктів відносно себе. Це знаходить відображення в численних фразеологізмах, де просторові прийменники та прислівники набувають переносного значення для характеристики абстрактних понять. В англійській мові спостерігаємо фразеологічні одиниці типу *to fall behind, to get ahead*, пор.: *If you've fallen behind the other people in your math class, you need to get a tutor – exams are coming up.*[55], які корелюють з українськими відповідниками *пасти задніх, вибитися в люди*, пор.: *Що буде, те й буде. Будеш знов чумакувати. Поки вийдеш в люди.* [34, с. 89]

Вертикальна просторова вісь демонструє надзвичайну продуктивність у створенні фразеологічних значень в обох мовних системах. Опозиція «верх-низ» концептуалізується як протиставлення позитивного та негативного, успішного та невдалого, престижного та принизливого. Англійські

фразеологізми *to be on top of the world, to hit rock bottom, high and mighty*, пор.: *Ellie's started acting all high and mighty since she got her promotion.* [39, p. 191], знаходять паралелі в українських виразах *бути на сьомому небі, опуститися на дно, задирати носа*, пор.: *З парубком поважно здоровались статечні дядьки..., наказували шанувати батька-матір і не дерти носа перед людьми* [34, с. 232]. Ця універсальність вертикального кодування пов'язана з фізіологічними особливостями людської природи, де вертикальне положення асоціюється з активністю, силою та домінуванням, а горизонтальне або низьке – з пасивністю, слабкістю та підпорядкуванням.

Горизонтальна просторова організація також виявляє спільні тенденції концептуалізації в англійській та українській фразеології. У фразеології значення лівого та правого напрямків нерідко пов'язуються з оцінними характеристиками: правий бік традиційно асоціюється з надійністю та підтримкою, тоді як лівий – із несприятливими або небажаними ознаками. Англійське *right-hand man*, пор.: *How will the Director cope without his right-hand man, who resigned yesterday due to ill health?* [39, p. 325], корелює з українським *права рука*, демонструючи спільність культурних асоціацій, у яких просторовий образ «правого боку» пов'язується з довірою, силою та надійністю, пор.: *Микола в мене така дитина..., розумний, права рука моя по усьому торгу* [34, с. 764].

Концепт відстані становить ще один універсальний механізм просторового кодування в обох мовах. Близькість асоціюється з інтимністю, довірою, спорідненістю, тоді як віддаленість – з відчуженістю, байдужістю, ворожістю. Англійські фразеологізми *close to one's heart, keep at arm's length, far and wide*, пор.: *I keep Tom at arm's length because we don't get along.* [51, p. 367], мають українські еквіваленти *лежати на серці, тримати на відстані, скрізь і всюди*, що свідчить про універсальність просторових метафор для вираження емоційних та соціальних відношень, пор.: *На серці ж у Надії лежала печаль.*

..Через три роки після закінчення війни Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі [34, с. 419].

Просторова динаміка, виражена через концепти руху та напрямку, також демонструє значну подібність у фразеологічних системах досліджуваних мов. Рух уперед традиційно концептуалізується як прогрес, розвиток, успіх, тоді як рух назад асоціюється з регресом, невдачею, поразкою. Ідея поступального розвитку вербалізується англійськими фразеологічними одиницями *to make headway, to move up in the world, to go from strength to strength*, пор.: *Even in a light wind, the ship could not make any headway.* [51, р. 424], що корелюють з українськими *набирати обертів, іти в гору, рухатися семимильними кроками*, пор.: *Він завжди, а тепер особливо глибоко цікавився всіма сучасними питаннями науки, найдужче в галузі природознавства. А наука крокувала семимильними кроками вперед і вперед* [9]. Натомість поняття регресу репрезентоване англійськими *to go downhill, to lose ground, to backslide*, пор.: *This industry is going downhill. We lose money every year.* [52, р. 161], які співвідносяться з українськими *котитися під гору, здавати позиції, вертатися на круги своя*, пор.: *Про хмари, книги, храми і вокзали, про що б я в цьому світі не писала – усе зіходить на круги своя, і ті круги, вірніш – пекельні кола – зіходяться до центру, сходять болем в оцю кімнату, де над дітьми – я* [9]. Це свідчить про універсальність просторової метафорики в концептуалізації розвитку та занепаду.

Концептуалізація внутрішнього та зовнішнього простору виявляє глибинні когнітивні механізми, спільні для носіїв обох мов. Внутрішній простір асоціюється з безпекою, захищеністю, приватністю, інтимністю, тоді як зовнішній простір пов'язується з небезпекою, відкритістю, публічністю. Англійські фразеологізми *behind closed doors, in the public eye, inside out*, пор.: *The mayor made it a practice to get into the public eye as much as possible.* [52, р. 219], корелюють з українськими *за зачиненими дверима, у всіх на виду, навиворіт*, що демонструє спільність просторових асоціацій у вираженні

протиставлення приватності та публічності, пор.: *Ухвалили жодних свідків у цій справі не викликати, засідання провести при зачинених дверях за відсутності сторін, тобто без підсудних* [9].

Темпоральне кодування простору становить особливо цікавий аспект спільності фразеологічних систем. Час концептуалізується через просторові метафори, де майбутнє локалізується попереду, а минуле – позаду. Англійські фразеологізми *ahead of the game, fall behind*, пор.: *Bob does extra work so he's always ahead of the game.* [52, p. 5], корелюють з українськими *бути на крок попереду, пасти задніх*, що передає темпоральні відношення через просторові образи випередження та відставання, пор.: *Він чомусь розсердився на., брата в латаних черевиках. Не здогадався, що ї сироті не хотілося пасти задніх* [34, с. 609].

Природний простір становить потужне джерело просторових образів у фразеології обох мов. Небо традиційно асоціюється з божественним, високим, недосяжним, що відображено в англійських фразеологізмах *reach for the stars, out of the blue*, пор.: *Set your sights high. Reach for the stars!* [51, p. 8], та їх українських відповідниках *тягнутися до зірок, як грім серед ясного неба*, пор.: *Секретар райкому не надлюдина, не той, хто зірки з неба дістає, але він повинен .. бути найпершим серед перших* [9]. Земля символізує стабільність, реальність, приземленість, що знаходить вираження у фразеологізмах *have both feet on the ground* та *твердо стояти на землі*, пор.: *My father has always been a rock of level-headed judgment and advice. Even during our family's lowest points, he was always able to have both feet on the ground* [55].

Соматичний код простору виявляє надзвичайну продуктивність в обох мовах, де частини тіла використовуються для створення просторових образів у фразеологізмах. Англійське *head over heels* та українське *з ніг на голову* демонструють використання вертикальної організації тіла для вираження інтенсивності емоційного стану або ступеня дезорганізації. *Face to face* та *віч-*

на-віч використовують фронтальну організацію тіла для позначення прямого контакту або конфронтації.

Архітектурний простір як джерело фразеологічних образів також виявляє спільні тенденції в англійській та українській мовах. Дім концептуалізується як простір безпеки, затишку, приватності, що знаходить відображення у фразеологізмах *home sweet home* та *дім рідний дім*. Двері символізують перехід, можливість або перешкоду, що виявляється у виразах *open doors* та *відкриті двері, behind closed doors* та *за зачиненими дверима*.

Просторові контейнерні метафори, описані ще Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [49], широко представлені в обох мовах. Негативні стани концептуалізуються як перебування всередині певного простору (*in trouble* – *бути в біді*), а втрата контролю позначається як вихід за межі (*out of one's mind* – *з глузду з'їхати*). Ці моделі ґрунтуються на універсальному для людини досвіді взаємодії з об'єктами, що мають межі та внутрішній об'єм.

Англійські словники ідіом також фіксують велику кількість горизонтальних і локативних моделей, наприклад, *the other side of the fence* («бути на іншому боці», [39, р. 162]), що корелює з українським *бути по інший бік барикад*. Це підкреслює сталість горизонтальних просторових моделей у кодуванні соціальної взаємодії та протиставлення груп.

3.2. Національно-культурна специфіка просторових образів в англійських та українських фразеологізмах

Просторовий код посідає особливе місце при передачі давніх звичаїв та традицій певного народу, оскільки охоплює ще й духовні цінності. Він містить просторові уявлення про «верх-низ», «праворуч-ліворуч», «вперед-назад» та інші просторові концепти. Через ці коди можна передати конкретні, усталені уявлення про місце та роль людини у світі. У цьому підрозділі просторові уявлення розглядаються крізь призму фразеологічних одиниць англійської та української мов, що дозволяє простежити їхню культурну специфіку.

Зокрема через концепт «праворуч-ліворуч» можемо розглянути особистісні відносини в українському суспільстві: *права рука кого, чия, у кого «перший помічник, чиясь довірена особа», пор.: Орлик його (Мазети) права рука. Він усе знає, і не даром вони біжать. Під турком нові сили зберуть і на Україну рушать* [33, с. 159]. In English, *sb's right-hand man/woman* «someone who helps you with your work and who you depend upon», пор.: *How will the Director cope without his right-hand man, who resigned yesterday due to ill health?* [39, с. 325]

У фразеологізмах української та англійської мов такі коди відображають національну специфічність та культурні особливості. Інший приклад *look down on someone or something* «to view someone or something as lowly or unworthy» – вживається, щоб показати зверхнє ставлення і символізує не стільки фізичну «нижчість», скільки моральне або соціальне знецінення адресата, пор.: *I have no idea why some people look down on those who speak with an accent – that means they know at least two languages!* [39, с. 414] В українській мові є аналогічний вираз *дивитися звисока* «зневажливо, зверхньо ставитися до кого-небудь» з тим же смислом, пор.: *За шість років перебування в чужій країні Ірина не вивчила жодного німецького слова, на всіх дивилася звисока.* [9]

У сучасній англійській мові вираз *the low man on the totem pole* вживається у вторинному, переосмисленому значенні, яке не пов'язане з реальними ієрархіями тотемних стовпів – «someone who has the least important position in an organization», пор.: *He started as the low man on the totem pole and worked his way up to be manager* [39, с. 239]. В українській мові маємо фразеологізм *стояти рангом вище кого, ніж хто* «значно перевищувати кого-небудь у якомусь відношенні (розумовому, культурному і т. ін.)», пор.: *Ви вважаєте, що дослідник у науці стоїть рангом вище, ніж розробник приладів?* [9].

У багатьох випадках саме просторові фразеологізми допомагають мовцям висловлювати цінності своєї культури та описувати соціальні ситуації. Через

них особливо виразно проявляється спосіб бачення світу, властивий кожній мовній спільноті. Такі фрази можуть вказувати на винятковість національної ідентичності, історичні умови формування мови, або ж на природні й географічні умови, що вплинули на світогляд носія мови.

В англійській фразеології просторові метафори трапляються у широкому спектрі ситуацій: від опису соціального статусу до міжособистісних стосунків. Саме вони відображають характерні риси англомовної культурної моделі, зокрема індивідуалізм та соціальну мобільність. Наприклад: *at the top of the ladder* «in the highest position in an organization», пор.: *He's at the top of the ladder after a long and successful career* [39, с. 218]. Далі, *high and mighty* «important and influential; thinking or acting as though you are more important than others». Метафора «висоти» дуже часто пов'язана з владою і домінуванням, які підкреслюють бажання до лідерства і влади, пор.: *He acts all high-and-mighty since he got his promotion, as though it weren't only two weeks ago that he was doing the same job we were* [48, с. 143]. В українській мові аналогічно для позначення соціального статусу може використовуватись аналогія висоти: *птиця високого польоту* «людина, що займає значне становище в суспільстві», пор.: *Там серед псів сьогодні якийсь птах високого польоту завітав до нас у коло, – згадав Шаула, виходячи на майдан* [33, с. 138].

В англійській мові просторові концепти також використовуються для транслювання ідей про віддаленість або близькість у міжособистісних стосунках. Наприклад, *keep someone or something at arm's length* «avoid intimacy or close contact with someone or something», пор.: *After getting hurt a few times, Jessica decided to keep new friends at arm's length to protect herself from emotional pain* [48, с. 8]. Бачимо і в українській мові фразеологізм-відповідник – *тримати (держати) на (певній) відстані (віддалі) кого* «не допускати з ким-небудь близьких стосунків або взагалі не спілкуватися», пор.: *До Новицької потяглося багато залицяльників, та вона суворо тримала всіх на певній віддалі* [9].

Особливості української культури природно вплинули на формування просторових образів у фразеології. У традиційній українській культурі образ землі часто асоціюється із витримкою та практичністю, що й відображено у відповідних ідіомах. Такий вираз як *бути при землі*, що означає розсудливість, практичність і мудрість, пов'язаний із землеробськими традиціями, де образ землі символізує постійність, відданість та поміркованість. В англійській мові образ «earth» має переважно раціоналістичну мотивацію і не пов'язаний із землеробським контекстом. Тобто англійські фразеологізми, що містять образ землі, частіше відображають прагматичність і сприйняття світу з точки зору досягнень і конкретних результатів: *come back (down) to earth (or bring someone back (down) to earth)* «return or make someone return suddenly to reality after a period of daydreaming or euphoria», пор.: *When you start to believe you're in with a shout, the big boys have a nasty habit of bringing you down to earth with a bump* [48, с. 91].

Просторовий код кожної мови тісно пов'язаний із ментальністю, традиціями та історичним минулим народу. Тобто фразеологізми, що уособлюють ідеї вертикалі (високий-низький) в англійській лінгвокультурі, дуже часто асоціюються з успіхом – *a high-flyer* «someone who is very successful at their job and soon becomes powerful or rich», пор.: *A high-flier in the eighties, he was earning over £200000a year* [39, с. 192]. Тоді як в українському культурному середовищі вони можуть відображати і високі моральні цінності, і внутрішню стійкість: *вставати (підніматися) / встати (піднятися) з колін* «звільнятися від гніту, поневолення», пор.: *Так, мій народ і був, і є, Що б не писали квачомази! Просто: встає він не одразу, Але встає з колін, встає!* [9].

Вертикальна метафора в англійській фразеології послідовно пов'язується не лише з успіхом чи поразкою, а й із соціальною ієрархією. Це особливо помітно у фразеологізмі *upstairs/downstairs*, який відтворює просторову організацію традиційного британського будинку, де «верх» асоціювався з аристократією, а «низ» – зі службою. Подібний принцип зберігається й у

виразах *move up in the world / come down in the world*, що знову інтерпретують соціальний статус через вертикальну модель простору.

З боку міжкультурного порозуміння, просторовий код у фразеологізмах є ключовим у розумінні іншої культури. Вивчення таких фразеологізмів дозволяє побачити світ із точки зору іншого народу, виявити його емоційний і соціальний світогляд. Знання про просторові коди сприяє зниженню комунікативних бар'єрів і відновлює можливість міжкультурного діалогу, оскільки допомагає зрозуміти логіку й зміст виразів, що можуть здаватися чужими або ж незрозумілими.

Незважаючи на значну універсальність просторового кодування, англійська фразеологія виявляє численні національно-культурні особливості, що відображають специфіку історичного розвитку, географічних умов, культурних традицій та ментальності англомовних народів. Ці особливості формують унікальний просторовий код англійської лінгвокультури, що принципово відрізняється від українського просторового світобачення.

Далі розглянемо найхарактерніші сфери, у яких культурні особливості просторового коду проявляються найвиразніше. Однією з помітних рис англійської фразеології є наявність великого шару виразів, пов'язаних із мореплавством. Це природно пояснюється історичним досвідом британців, для яких море було звичним середовищем і джерелом професійної та культурної практики. Тому фразеологізми з морськими образами часто використовуються для опису життєвих ситуацій, що потребують витримки, ризику чи взаємної підтримки [15].

Просторові образи моря, корабля й навігації пронизують англійську фразеосистему, створюючи специфічний морський код, майже відсутній в українській фразеології. Це виявляється у фразеологізмах *to be in the same boat* lit. «in the same situation; having the same problem», *to sail close to the wind* lit. «to take risks which could cause problems or danger», *to miss the boat* fig. «to have made an error; to be wrong», пор.: *If you think you can do that, you have just missed*

the boat. [51, с. 438-439], *all hands on deck* lit. «something that you say when everyone's help is needed, especially to do a lot of work in a short amount of time», *to weather the storm* lit. «to continue to exist and not be harmed during a very difficult period», а також у виразах на кшталт *to be all at sea* lit. «if someone is at sea, they are completely confused» та *plain sailing* lit. «to be very easy», які відображають важливість морської тематики для англійської лінгвокультури [39, с. 72-372].

Водночас українська фразеологія демонструє значно більшу орієнтованість на сільськогосподарський простір, що пов'язано з історичними умовами розвитку українського етносу. Це позначається у виразах типу бути при землі, тримати ноги на землі, а також у метафоричних моделях на кшталт орати цілину, сіяти вітер, жати бурю, які символізують практичність, циклічність і тісний зв'язок із землеробським кодом культури.

Просторова концептуалізація морського середовища в англійській фразеології відображає не лише географічні особливості, але й культурні цінності та життєвий досвід народу. Море як простір небезпеки, пригод, можливостей формує специфічне розуміння життєвих ситуацій через морські метафори. *Pour oil on troubled waters* lit. «try to settle a disagreement or dispute with words intended to placate or pacify those involved» [48, с. 226] концептуалізує складну життєву ситуацію через просторовий образ небезпечного морського простору, що вимагає навичок навігації та досвіду мореплавства.

Спортивна просторовість становить ще одну характерну рису англійської фразеологічної системи, що відображає особливу роль спорту в британській та американській культурах. Просторові образи спортивних ігор, особливо крикету, американського футболу, бейсболу, гольфу, створюють специфічний спортивний код англійської фразеології. *To hit it out of the park* (вибити м'яч за межі поля), *to be on the ball* lit. «to be quick to understand and to react to things», пор.: *I rely on my co-driver to be on the ball.*, *to drop the ball* lit. «to make a mistake, especially by doing something in a stupid or careless way», *to cover all bases*

(охопити всі бази), *to play hardball* lit. «to be so determined to get what you want, especially in business, that you use methods that are unfair or harm other people» [39, с. 20, 178] використовують просторові координати спортивних ігор для характеристики життєвих ситуацій та поведінкових стратегій.

В англійській фразеології помітною є група виразів, пов'язаних з міським середовищем. Вони виникли як реакція на специфіку життя у великих містах, де простір чітко поділяється за соціальними, економічними чи географічними ознаками. Через такі образи мовці описують нерівність, протиставляють різні райони або позначають типові для міста моделі поведінки. Просторові образи вулиць, кварталів, районів створюють урбаністичний код, що характеризує соціальні відношення та життєвий досвід міських жителів. *The wrong side of the tracks* «the poor part of a town or city», пор.: *You don't want to buy a house in that neighborhood. It's on the wrong side of the tracks.* [51, с. 479], концептуалізує соціальну стратифікацію через просторове розділення міста залізничними коліями. *Main street* (головна вулиця) символізує традиційні американські цінності та звичайний спосіб життя, протиставляючись *Wall Street* (Волл-стріт) як символу фінансового світу та великого бізнесу.

Колоніальний досвід англосмовних народів формує специфічні просторові образи у фразеології, пов'язані з освоєнням нових територій, дослідженням невідомих земель, взаємодією з екзотичними культурами. *To go native* lit. «abandon their own culture, customs, or way of life and adopt those of the country or region they are living in» [48, с. 197, 212], *beyond the pale* outside the bounds of acceptable behaviour, *to the ends of the earth* lit. «to the remotest and most inaccessible points on the earth» [52, с. 412], *uncharted territory* (недосліджена територія) відображають колоніальний досвід та менталітет дослідників, що принципово відрізняється від континентального досвіду українців.

Образ дому в англійській фразеології часто служить ключем до розуміння того, як носії мови сприймають приватність і особисті межі. Усталені вислови демонструють, що домашній простір розглядається як зона контролю, безпеки й

самостійності, що добре узгоджується з цінностями англомовних культур. *A man's home is his castle* (дім чоловіка – його фортеця) відображає британське розуміння дому як недоторканного приватного простору, захищеного від зовнішнього втручання. У цьому ж семантичному полі функціонують вирази *feel at home, bring home the bacon, home and dry* lit. «to home but we're in the home stretch have completed something successfully» [39, с. 195]. У традиційній українській моделі домашній простір часто розглядався як більш відкритий для родинного та сусідського кола.

Промислова просторовість англійської фразеології пов'язана з раннім розвитком індустріалізації в Великобританії та США. Просторові образи фабрик, заводів, механізмів формують індустріальний код фразеології. *To have a screw loose* lit. «be slightly eccentric or mentally disturbed», *to blow a gasket* fig. «lose your temper», *firing on all (four) cylinders* lit. «working or functioning at a peak level» [48, с. 108-254], *to throw a wrench in the works* (кинути ключ у механізм) використовують просторові координати промислового виробництва для характеристики психічних станів та соціальних процесів.

Фронтір як специфічний американський просторовий концепт створює унікальний код у фразеології США. Просторові образи прикордоння, освоєння Дикого Заходу, протиставлення цивілізації та дикої природи формують фронтірний дискурс. *To blaze a trail* lit. «to make and mark a trail», *to circle the wagons* (зібрати вози в коло), *to head for the hills* lit. «to flee to higher ground» [51, с. 48, 297], *the last frontier* (останній кордон) відображають американський досвід освоєння континенту та формування національної ідентичності через просторове протиборство з дикою природою.

Комерційний простір англійської фразеології відображає розвиток торговельних відносин та бізнес-культури. *To close the deal* (закрити угоду), *to be in the red* «to owe money to a bank», *to break even* «if a person or a business breaks even, they do not make or lose any money from their business», *bottom line* «the total amount of money that a business makes or loses» [39, с. 46-449]

використовують просторові метафори фінансових операцій та комерційної діяльності, що менш характерно для традиційної української аграрної культури.

Технологічний простір сучасної англійської фразеології відображає лідерство англосовітських країн у розвитку інформаційних технологій. *To be on the same wavelength* «to be in agreement; to think or behave similarly», , *to be offline* «not or no longer connected to an Internet network» [55] створюють новий цифровий просторовий код, що активно впроваджується в сучасну фразеологію.

Психологічний простір англійської фразеології відображає індивідуалістичну культуру та увагу до внутрішнього світу особистості. *Personal space* (особистий простір), *comfort zone* (зона комфорту), *mental block* (ментальний блок), *emotional baggage* (емоційний багаж) [55] концептуалізують психічні процеси через просторові метафори індивідуального досвіду, що контрастує з більш колективістським українським підходом до психологічних станів.

Релігійний простір протестантської етики формує специфічні фразеологічні образи, пов'язані з індивідуальною відповідальністю, трудовою етикою, моральним вибором. *The straight and narrow fig.* «a straight and law-abiding route through life» [51, с. 590, 652], *to see the light fig.* «to fore see an end to one's problems after a long period of time» [51, с. 590, 652], *to be on the right path* (бути на правильному шляху) відображають протестантське розуміння морального простору як індивідуального шляху до спасіння, що загалом відрізняється від більш колективістського, спільнотного акценту православної традиції.

Українські фразеологізми з просторовим компонентом відображають аграрний характер традиційної української культури та особливості степового ландшафту. Концепт вертикальності в українській фразеології часто пов'язаний з природними образами, що виявляється у виразах *високо злетіти* «займати високе суспільне становище» [33, с. 91], *низько впасти, скинути з неба (з небес) на землю кого* «допомогти комусь звільнитися від ілюзій, тверезо сприйняти

реальну дійсність» [34, с. 816], де просторові метафори корелюють із життєвими успіхами та невдачами через природні образи.

Горизонтальний простір в українській фразеології актуалізується через образи дороги, поля та широких просторів, що відбито у фразеологізмах *дорога далека, в чистому полі, куди очі дивляться* «іти, прямувати, бігти, тікати не вибираючи шляху, в будь-якому напрямі» [34, с. 596]. Ці вирази відображають українське сприйняття простору як відкритого, необмеженого, що корелює з географічними особливостями степової зони та кочовими традиціями.

Локативний простір в українській фразеології часто структурується через опозицію «свій-чужий», що виявляється у виразах *іванова хата, на чужій сторонці радий своїй воронці, добре тому, хто в своєму дому* [9]. Ці фразеологізми актуалізують концепт домівки як сакрального простору, що відрізняється від англійської інтерпретації дому як приватного комфортного простору.

Зіставлення англійських та українських просторових фразеологізмів виявляє відмінності в концептуалізації меж та кордонів. Англійська фразеологія демонструє чітке розмежування приватного та публічного простору, що відображається у виразах *mind your own business, keep your distance* [55], тоді як українська фразеологія актуалізує більш проникні межі між особистим та колективним простором через вирази *всім селом, гуртом і батька легко бити*.

Темпоральний аспект просторових фразеологізмів також демонструє національно-культурну специфіку: в англійській мові переважає лінійна модель часу, тоді як українські фразеологізми частіше відтворюють циклічні образи. Це простежується у таких англійських одиницях, як *down the road* «in the future; later on», *in the long run* «over a long period of time; eventually», *back in the day* «in the past; some time ago» [48, с. 12-177].

Українська ж система демонструє циклічність через регулярні повторювані дії: *рік у рік* «постійно протягом тривалого часу», *день у день*

(крізь день, при дні) «кожного дня, щоденно», *ходити навкруг (довкола, кругом та навколо)* «не добиратися, не доходити до суті справи» [34, с. 226-931].

Отже, просторові фразеологізми англійської мови найчастіше актуалізують морський, урбаністичний, індустриальний, цифровий та індивідуалістичний коди культури, тоді як українські просторові одиниці спираються на аграрний, степовий, домівковий та колективістський моделі простору. Це підкреслює, що спільні когнітивні схеми (верх-низ, близьке-далеке, свій-чужий) зазнають різних культурних «налаштувань» в кожній мовній спільноті.

3.3. Лінгвокультурні аспекти перекладу англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою

Переклад англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою становить одну з найскладніших проблем сучасного перекладознавства, оскільки потребує не лише глибокого розуміння семантичних та стилістичних особливостей фразеологічних одиниць, але й проникнення в культурні коди, що формують просторове світобачення різних лінгвоспільнот. Просторові фразеологізми є особливо чутливими до культурних відмінностей, адже вони акумулюють багатовіковий досвід народу у взаємодії з навколишнім середовищем, відображають специфічні способи концептуалізації дійсності та несуть потужне етнокультурне навантаження.

Основна складність перекладу просторових фразеологізмів полягає в тому, що вони функціонують на декількох семіотичних рівнях одночасно. На денотативному рівні вони передають конкретну просторову інформацію, на конотативному рівні виражають емоційно-оцінні значення, на символічному рівні втілюють архетипні образи та культурні символи, а на прагматичному рівні виконують специфічні комунікативні функції в межах певної лінгвокультурної спільноти. Перекладач має забезпечити адекватну передачу всіх цих рівнів значення, що часто виявляється практично неможливим через

кардинальні відмінності в культурно-історичному досвіді англомовних та україномовних народів.

Переклад таких фразеологічних одиниць українською мовою у романі Джека Лондона «The Call of the Wild» демонструє складну взаємодію між буквальним просторовим значенням, символічною образністю та культурно маркованими способами концептуалізації простору. Просторові фразеологізми Лондона не лише описують фізичний рух або локалізацію, а й оформлюють ключові семантичні опозиції роману – «цивілізація-первісність», «верх-низ», «центр-периферія», а також відображають психічні стани й екзистенційні переходи персонажів. У перекладі Романа Ключко спостерігається спектр різних перекладацьких стратегій: від збереження фразеологічної образності до часткової або повної нейтралізації, що дає змогу виявити специфіку українського просторового коду та його відповідність англійській традиції.

У перекладі просторових фразеологізмів Роман Ключко застосовує низку традиційних перекладацьких трансформацій, зумовлених як структурними особливостями англійських одиниць, так і необхідністю збереження образності. До найбільш показових належать: повний фразеологічний еквівалент (at the head of the pack – «на чолі зграї»), частковий еквівалент / модуляція (зміна образного компонента за збереження загального просторового значення), описовий переклад і дефразеологізація (on his heels – нефразеологічне «узяли з нього приклад»), конкретизація (the bottom had dropped out of the trail – «крижаний шлях щезав під водою») та компенсація (передавання втраченої образності в інших фрагментах тексту). Такі трансформації дозволяють відтворити або частково адаптувати фразеологічні схеми руху та локалізації, притаманні англійській мові, у межах української мовної системи.

Одним із найяскравіших прикладів збереження просторової фразеологічної моделі є речення: «Buck led the pack, sixty strong, around bend after bend, but he could not gain... He was ranging at the head of the pack, running the wild thing down...» [45, с. 22], у якому у Лондон фіксує домінуючу позицію

Бака у зграї та позначає лідерство як просторове перебування «попереду». В українському перекладі цей образ відтворено надзвичайно точно: «Бак вів зграю із шістдесяти собак, долаючи поворот за поворотом, але не міг наздогнати здобич.», а в заключній частині: «Він біг на чолі зграї, гнав дичину...» [19, роз. 3]. Тут просторовий вектор «уперед» повністю корелює з українською фразеологічною моделлю, яка так само виражає абстрактне лідерство через просторове розташування попереду. Це один із випадків повної фразеологічної еквівалентності між мовами.

Вертикальний вимір простору, який у Лондона відіграє важливу символічну роль, також часто передано з високою точністю. У сцені з погонею за зайцем письменник застосовує конструкцію із фразеологізмом *down from Life's apex in the grip of Death*: «At sound of this, the cry of Life plunging down from Life's apex in the grip of Death, the fall pack at Buck's heels raised a hell's chorus of delight.» [45, с. 22], де вершина життя подається як найвищий пункт вертикалі, а падіння – як входження у сферу смерті. Перекладач відтворює цю образну модель точно й експресивно: «Зачувши цей звук, крик Життя, що впало з вершини у лапи Смерті, уся зграя, котра бігла за Баком, злилася у пекельному хорі захоплення.» [19, розд. 3]. Модель «верх-низ» збережена повністю, а семантична метафорика життя/смерті передана відповідно до українських культурних уявлень.

Інші фразеологічні конструкції демонструють часткову або повну нейтралізацію. У реченні: «Pike and Dub followed on his heels, with the rest of the team behind.» [45, с. 17] фразеологізм *on his heels* передає динаміку переслідування (*йти по н'ятах*), але в українському варіанті перекладач відмовляється від фразеологічної форми на користь описового варіанту: «Пайк і Даб узяли з нього приклад, а за ними й решта команди» [19, розд. 3]. У цьому випадку рухова фразеологічність англійського вислову не знаходить прямого відповідника в перекладі, що призводить до втрати просторового компонента й редукції фразеологізму до нефразеологічного опису. Це свідчить про культурну

адаптацію, адже буквальна форма «йти по п'ятах» не відповідає контексту поведінки тяглових собак.

Подібна трансформація спостерігається у реченні: «The bottom had dropped out of the trail.» [45, с. 38], де спостерігається раптовий крах просторової опори. Український переклад подає повністю ситуаційну конкретизацію: «Крижаний шлях щезав під водою.» [19, розд. 5]. Хоча фразеологічна структура нейтралізується, образна логіка «простір зникає під ногами» збережена, але передана засобами конкретної візуальної картини, що є більш природною для української традиції опису.

Водночас ряд англійських просторів передано з опорою на українські культурні моделі. Так, речення: «...faced into the East on an unknown trail...» [45, с. 47], що поєднує напрямок руху зі значенням екзистенційного переходу, перекладено як: «...рушили невідомим шляхом на Схід...» [19, розд. 7]. Тут збережено і просторовий вектор, і символіку руху в невідоме. Аналогічно уривок: «...and in the centre of the clearing stood Buck, motionless as a statue, waiting their coming.» [45, с. 55] переданий майже дослівно: «у центрі галявини стояв Бак, нерухомий мов статуя, чекаючи на них.» [19, розд. 7], що зберігає модель просторового центру як місця кульмінаційного зіткнення сил.

Показовим є також відтворення глибинної метафори у фразеологізмі *depths of the forest*: «...was the call still sounding in the depths of the forest.» [45, с. 48] У перекладі маємо: «Поклик, що звучав у глибинах лісу...» [19, розд. 7]. Українська модель «глибини» повністю відповідає англійській концептуалізації внутрішнього/таємничого простору, що демонструє збіг у когнітивних структурах обох мов.

Іншу ситуацію становить переклад складної англійської конструкції «...back and forth they twisted through the uncharted vastness, where no men were...» [45, с. 47], яку Клочко відтворює як «... і гурт потроху просувався через простори, ще не нанесені на мапи, де не було жодної душі...» [19, розд. 7]. Фразеологічні компоненти «back and forth» та «twisted» випали з перекладу,

що свідчить про нейтралізацію динамічної схеми руху. Водночас «простори, ще не нанесені на мапи» зберігають ключову частину образу – неокресленість і безмежність простору. Це типовий приклад часткової передачі концепту за рахунок зміщення фокусу.

Творчі можливості перекладача при роботі з просторовими фразеологізмами включають створення нових образних еквівалентів, що поєднують семантичну адекватність із культурною релевантністю для українського реципієнта. Це може включати використання українських народних образів, історичних реалій, географічних особливостей для створення функціонально еквівалентних фразеологізмів.

У процесі перекладу культурно-специфічних просторових фразеологізмів застосовуються компенсаційні стратегії, що дозволяють відшкодувати втрати образності, а перекладацький коментар слугує інструментом збереження культурного контексту та адекватного сприйняття тексту українською аудиторією.

Загалом, переклад англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою вимагає від перекладача не лише високого рівня білінгвальної компетентності, але й глибокого розуміння культурних кодів обох лінгвоспільнот, творчого підходу до пошуку еквівалентів та чуття міри при балансуванні між збереженням оригінальної образності та забезпеченням культурної релевантності перекладу для цільової аудиторії.

Таким чином, аналіз перекладу просторових фразеологізмів із роману Лондона засвідчує комплексний характер трансферу просторових моделей між двома мовами. Перекладач послідовно відтворює ті англійські фразеологізми, які мають природні семантичні відповідники в українській мові (напр., *at the head of the pack, in the centre of the clearing, the depths of the forest*), що сприяє збереженню художньої образності та символічної топології простору. Водночас у низці випадків (напр., *on his heels, back and forth through the uncharted vastness*) спостерігається редукція фразеологічного статусу та перехід до

описової моделі, що пов'язано як із жанровими особливостями перекладу пригодницької літератури, так і зі специфікою українського просторового коду, який тяжіє до конкретизації та зорової образності.

У підсумку переклад Ключка демонструє збалансоване поєднання стратегій збереження, адаптації та нейтралізації, що дозволяє відтворити просторову символіку Лондона у межах української мовної та культурної картини світу.

Висновки до Розділу 3

Зіставний аналіз просторових кодів у фразеосистемах англійської та української мов засвідчує, що попри значні культурні, історичні та соціальні відмінності, обидві мовні картини світу спираються на спільні когнітивні засади просторової концептуалізації. Простір, як один із найфундаментальніших вимірів людського досвіду, формує універсальні моделі осмислення реальності, які активно відображаються у фразеології. Саме тому англійські й українські фразеологізми демонструють численні паралелі у способах метафоричного кодування напрямку, локалізації, руху, меж та просторових опозицій.

Однією з найпомітніших спільних рис є антропоцентричний характер просторового моделювання: людина виступає центральною точкою відліку, а відношення «вгору-вниз», «вперед-назад», «близько-далеко» використовуються для опису значно ширших абстрактних сфер – емоцій, соціального статусу, інтелектуальних досягнень, етичних оцінок. Універсальними виявилися вертикальні моделі простору, де «верх» асоціюється із силою, успіхом, престижністю, а «низ» – із занепадом, слабкістю та приниженим становищем. Аналогічна універсальність характерна і для горизонтальних протиставлень, де «правий бік» семантизується як символ надійності, порядності й підтримки, тоді як «лівий» нерідко набуває негативних або маргінальних конотацій.

Також простежується тісний зв'язок просторових концептів із соціальною сферою: і в англійській, і в українській мовах фразеологізми активно репрезентують міжособистісну дистанцію, ступінь взаємної довіри, соціальну близькість або відчуженість. Метонімічне осмислення внутрішнього і зовнішнього простору, а також просторових меж або контейнерних структур, виявляє глибинні когнітивні механізми, описані Лакоффом і Джонсоном, та підтверджує універсальність просторових моделей у кодуванні емоційних і психічних станів.

Водночас зіставлення дозволяє окреслити виразні національно-культурні особливості. Англійська фразеологія частіше акцентує індивідуальну мобільність, соціальну ієрархію, динаміку успіху та особисту ініціативу, що відповідає моделям англоамериканського індивідуалізму. Українська ж фразеологія більшою мірою зберігає зв'язок із колективними цінностями, історичними уявленнями про гідність, моральну оцінку поведінки та соціальні ролі, що простежується в конотаціях просторових метафор. У ряді випадків просторові коди англійської мови містять елементи, пов'язані з культурними артефактами (як-от *totem pole*), у той час як українські одиниці демонструють тісніший зв'язок із побутовою, народною та історичною традицією.

Дослідження перекладу англійських просторових фразеологізмів у романі Джека Лондона (підрозділ 3.3) підтвердило, що процес трансферу включає не лише мовну, а й лінгвокультурну інтерпретацію. Просторові фразеологізми містять багаторівневі значення: денотативні (фізичний простір), конотативні (емоційна оцінка), символічні (архетипні образи) та прагматичні (комунікативні функції). Перекладач застосовує різні стратегії – збереження, адаптацію, дефразеологізацію, конкретизацію та компенсацію – що дозволяє відтворити художню образність, просторову символіку та культурну релевантність для українського реципієнта. При цьому вдале поєднання цих стратегій забезпечує баланс між точністю відтворення англійської топології та природністю українського тексту.

Таким чином, просторові фразеологічні моделі водночас поєднують універсальність людського тілесного досвіду, специфічність культурної оптики кожного народу та творчі можливості перекладу. Англійська та українська фразеологічні системи демонструють високий ступінь типологічної подібності в організації базових просторових метафор, проте розходяться у нюансах асоціативних зв'язків, прагматичних значень та культурних пріоритетів. Простір виступає своєрідним «містком» між фізичним досвідом, культурним кодом і мовною картиною світу, що дозволяє через фразеологію простежити як

спільні закономірності когнітивного мислення, так і унікальні риси національної ментальності.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження просторового коду культури в англійській та українській фразеосистемах дозволило отримати комплексне уявлення про особливості концептуалізації простору в різних лінгвокультурах та виявити як універсальні, так і національно-специфічні риси просторової семантики фразеологічних одиниць.

Емпіричною базою дослідження слугували 250 англійських та 200 українських фразеологічних одиниць із просторовим компонентом, відібраних із тлумачних, фразеологічних словників та художніх текстів, що забезпечило репрезентативність матеріалу та достовірність зроблених висновків.

У теоретичній частині роботи було встановлено, що просторовий код культури являє собою складну багаторівневу систему, яка функціонує одночасно у філософському, культурологічному та лінгвістичному вимірах. Філософський аспект розкриває онтологічну природу просторових категорій як фундаментальних форм людського буття та пізнання світу. Культурологічний вимір демонструє, як просторові уявлення формуються під впливом історичного досвіду, традицій та світоглядних установок конкретного етносу. Лінгвістичний підхід дозволяє проаналізувати мовні механізми репрезентації просторових концептів через систему фразеологічних одиниць.

Дослідження підтвердило, що фразеосистема мови служить одним із найважливіших джерел інформації про концептуальний простір культури, оскільки фразеологізми зберігають та транслюють культурно значущі смисли, закріплені в колективній свідомості мовного співтовариства. Просторовий компонент у складі фразеологічних одиниць виступає не лише як засіб локалізації об'єктів та явищ, але й як потужний механізм метафоричного осмислення абстрактних понять, емоційних станів, соціальних відносин та ціннісних орієнтацій.

Методологічний апарат дослідження, що поєднав структурно-семантичний, компонентний, концептуальний та зіставний аналіз, виявився

ефективним для вивчення просторової семантики фразеологізмів у міжмовному та міжкультурному аспектах. Застосування когнітивно-дискурсивної парадигми дозволило розкрити механізми концептуалізації просторових відношень та їх вербалізації через фразеологічні засоби.

Аналіз просторових концептів в англійській та українській фразеології засвідчив, що вертикальний простір характеризується високим ступенем символічного навантаження в обох мовах. Концепти «верх» та «низ» систематично корелюють з аксіологічними категоріями позитивного та негативного, що відображає архетипну опозицію «небо-земля», «світле-темне», «божественне-земне». Англійські фразеологізми типу *to be on top of the world*, *to hit rock bottom* та українські *бути на сьомому небі*, *опуститися на дно* демонструють універсальність вертикальної метафори в різних лінгвокультурах.

Горизонтальний простір у фразеосистемах обох мов репрезентується через концепти напрямку, руху та відстані, які слугують основою для метафоричного осмислення темпоральних, каузальних та модальних відношень. Особливо продуктивними виявилися метафоричні моделі, що базуються на просторових прийменниках та прислівниках, які в складі фразеологізмів набувають додаткових семантичних нюансів та культурних конотацій.

Локативний простір представлений через бінарні опозиції «внутрішнє-зовнішнє», «близьке-далеке», які в різних лінгвокультурах можуть мати специфічне наповнення. Концепт «дому» як центру особистого простору виявляє значні відмінності в англійській та українській картинах світу, що пов'язано з різними типами господарювання, архітектурними традиціями та моделями соціальної організації.

Зіставний аналіз просторових кодів у фразеосистемах англійської та української мов виявив як зони конвергенції, так і дивергенції. Спільні риси просторової концептуалізації пов'язані з універсальними когнітивними механізмами обробки просторової інформації та загальнолюдськими

архетипними уявленнями. До таких універсалій належать метафоричні моделі «вгору – добре, вниз – погано», «центр-периферія», «близько-далеко» як основи для концептуалізації емоційних, соціальних та аксіологічних категорій.

Національно-культурна специфіка просторових образів в англійських фразеологізмах виявляється через домінування концептів морського простору, пов'язаних з острівним положенням Великобританії та її морськими традиціями. Це відображено у фразеологізмах на кшталт *to be in the same boat*, *to sail close to the wind*, *all hands on deck*, *to weather the storm*, де морський простір метафорично осмислюється як сфера ризику, випробувань та спільної відповідальності. Водночас українська фразеологія демонструє більшу орієнтованість на сільськогосподарський простір, що виникає у виразах типу *бути при землі*, *тримати ноги на землі*, *жати те, що посіяв*, де «земля» виступає символом практичності, витримки та життєвої мудрості.

Релігійно-міфологічний компонент просторового коду також виявляє культурну специфіку. Англійська фразеологія зберігає сліди християнської традиції з елементами германо-скандинавської міфології, тоді як українська демонструє синтез християнських уявлень зі слов'янською язичницькою спадщиною. Це знаходить відображення у різній символіці просторових орієнтирів (шляху, світла, висоти, глибини) та їх аксіологічному навантаженні.

Лінгвокультурні аспекти перекладу англійських фразеологізмів із просторовим компонентом українською мовою засвідчили високий ступінь складності цього процесу, що зумовлено необхідністю передачі не лише денотативного, але й конотативного, символічного та культурного значення просторових образів. Найбільш ефективними стратегіями перекладу виявилися еквівалентна заміна, модуляція та компенсація (у разі часткової розбіжності образних схем) і описовий переклад у випадках культурно-специфічних реалій та фразеологізмів, що не мають прямих відповідників.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів у сфері міжкультурної комунікації, перекладознавства,

лінгвокультурології та методики викладання іноземних мов. Виявлені закономірності просторової концептуалізації можуть слугувати основою для розробки навчальних матеріалів та перекладацьких стратегій, спрямованих на адекватну передачу культурно маркованих просторових смислів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розширенні емпіричної бази за рахунок залучення діалектного та історичного матеріалу, проведенні психолінгвістичних експериментів для верифікації теоретичних висновків про когнітивну реальність просторових концептів, а також у дослідженні просторового коду в інших типах мовних одиниць - композитах, неологізмах, термінологічних сполученнях. Актуальним також видається вивчення динаміки просторових уявлень в умовах глобалізації та цифровізації сучасного суспільства, що може призвести до трансформації традиційних просторових метафор та виникнення нових моделей концептуалізації простору в мові та культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. 3-тє вид. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2006. 1056 с.
2. Андрєєва І. О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації простору засобами англійської фразеології: дис... канд. філол. наук. 10.02.04 – германські мови. 2007. 218 с.
3. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). Кн. 1 / О. О. Рафальський (керівник авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (наук. ред.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 432 с.
4. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). Кн. 2 / О. О. Рафальський (керівник авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (наук. ред.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 536 с.
5. Велика А. М. Джерела походження фразеологізмів в українській та англійській мовах. Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2022 с. 124
6. Венжинович Н. Лінгвокультурологічний аспект мовознавчих досліджень: навч.-метод. посіб. для студентів філол. ф-ту. Ужгород: вид. Сабов А. М., 2015.
7. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.
8. Галинська О. М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2012.

9. Горох: веб-сайт. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/>
10. Гуляс В. В. Українські фразеологізми та їхнє відтворення в англійському перекладі / В. В. Гуляс; наук. керівник І. Є. Зозуля. Вінниця: Вінницький національний технічний університет, 2022 с. 120
11. Заваринська І. Ф. Фразеологізми з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Тернопіль: Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2022.
12. Іонане Н. Семантика речень з дієслівно-субстантивними сполученнями на позначення відчаю (в українському та англійському художньому тексті). Актуальні питання гуманітарних наук. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-32>
13. Ключник Т. Поняття коду в лінгвістичних студіях. Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 35, т. 3. С. 15. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-3-15>
14. Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення : конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики напряму підготовки 6.020303 «Філологія». Київ: НТУУ «КПІ», 2015.
15. Крочук Ю. Національна культурна специфіка фразеологічних компонентів мовної картини світу англійців. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 170. С..
16. Купцова Т., Колієва І. Особливості перекладу англійських фразеологізмів. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-2-20>.
17. Купіна І. О. Семантична структура фразеологічних одиниць зі значенням «граничність інтенсивності дій людини». Таврійські філологічні студії. 2020. Вип. 13, т. 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-1.13>

18. Левчук О. А. Особливості перекладу англійських фразеологічних одиниць із компонентом-назвою особи за родом занять засобами української мови. 2022. Вип. 24. Т. 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.26>.
19. Лондон Дж. Поклик пращурів: [Електронний ресурс] / пер. з англ Р. Ключко. Terra-Книжковий клуб, 2020. 256 с.
20. Матузкова О. П. Лінгвокультура та переклад: монографія. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. 226 с.
21. Мовчан Б. В. Збереження стилістичної функції фразеологізмів у англійсько-українському перекладі (на матеріалі творів художньої прози) / Б. В. Мовчан. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 46 (3). С. 17–24.
22. Особливості перекладу фразеологізмів з української мови англійською: навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету ОП «Українська мова та література. Англійська мова та література». Ужгород: УжНУ, 2021. 112 с.
23. Пальчевська О. С. Фразеологізми української мови з просторовим компонентом семантики (спроба лінгвокультурного аналізу). Львів : Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності.
24. Патен І. М. Фраземи зі значенням руху: семантико-ідеографічний та лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2013. 20 с.
25. Проблеми лінгвістичної семантики: IX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (15 листопада 2024 року). Збірник матеріалів. Рівне: РДГУ, 2024. 126 с.
26. Ракус С. О. Семантико-когнітивні особливості вербалізації зовнішності людини засобами англійських фразеологізмів і паремій: кваліфікаційна

- робота магістра: 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. с 25.
- 27.Редін П. О. Фразеологізми з просторовим значенням. Культура мови. 2021. № 33. С. 16. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine33-16.pdf>
- 28.Савченко Л. В. Міфологічний етнокод культури у фразеосистемі мови. Філологічні трактати. 2014. Т. 6, № 3. С. 105–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2014_6_3_20
29. Снитко О. С. Коди культури у мовній об'єктивації дійсності. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.
- 30.Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації : зб. наук. праць / за заг. ред. В. В. Жуковської, В. О. Папіжук. Житомир : Вид-во Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2017. 508 с.
- 31.Тимощук Н. М. Фразеологізми з компонентом-орнітонімом у лексичній системі англійської мови. Alfred Nobel University Journal of Philology. 2019. № 2(18). С. 249–255. DOI: 10.32342/2523-4463-2019-2-18-20
- 32.Тхор Н. М. Просторові категорії в англійській мові. Записки з романо-германської філології. 2020. Вип. 2 (45). С. 120 DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218224](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218224)
- 33.Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
- 34.Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад.: Г. М. Удовиченко та ін.; голов. ред. Л. С. Паламарчук. Київ: Наукова думка, 1993. Кн. 1–2.
- 35.Чибор І. С. Структура міфологічного етнокоду культури (на матеріалі української фразеології). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

- 36.Шевелюк В. А. Контрастивна семантика фразеологічних одиниць із соматичним компонентом: лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі іспанської та української мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2009.
- 37.Шленьова М. Г. Мовна репрезентація простору через фразеологізми: функціонально-семантичний підхід. Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». 2025. DOI: 10.52726/as.humanities/2025.1.3
- 38.Шуленок О. С. Фразеологізми з компонентом-орнітономеном у сучасній українській мові: структурно-семантичні і етнолінгвістичні особливості : дис. ... д-ра філософії : 035 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2023. с.265
- 39.Cambridge International Dictionary of Idioms / comm. ed. E. Walter. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 587 p.
- 40.Corrigan R., Halpern E. The Development of Three Spatial Concepts: In, on, under. International Journal of Behavioral Development. 1981. Vol. 4, No. 4. P. 403-419. DOI: 10.1177/016502548100400402.
- 41.Cowie A. P. Phraseology: Theory, analysis, and applications. Oxford : Oxford University Press, 1998. 254 p.
- 42.Dyshleva G., Melnyk N. The linguistic concept of phraseological units denoting the personality inner world in the modern Ukrainian and English languages. Revista Amazonia Investiga. 2022. Vol. 11, No. 56. P. 91-102. DOI: 10.34069/AI/2022.56.08.10.
- 43.Kövecses Z. Metaphor in culture: Universality and variation. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 314 p.
- 44.Langlotz A. Idiomatic creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2006. 325 p.

45. London J. Call of the Wild. URL: https://onemorelibrary.com/index.php/ru/?option=com_djclassifieds&format=r aw&view=download&task=download&fid=9258
46. Minenko O. V. Linguo-cognitive features of Ukrainian somatic phraseologisms. Таврійські філологічні студії. 2022. Вип. 26, т. 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.2.7>
47. Mizin K. Зіставно-лінгвокультурологічне вивчення усталених порівнянь крізь призму просторового коду культури (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). Językowy obraz świata słowian a kultura: мат-ли конф. Lublin, 2010.
48. Oxford Dictionary of Idioms / ed. J. Siefring. Oxford: Oxford University Press, 2004. 340 p.
49. Pyskach O., Trebyk O., Drobotenko V., Nedashkivska T., Tymchuk O. Phraseological Units with a Numeral Component in English and Ukrainian: A Comparative Aspect. World Journal of English Language. 2023. Vol. 13, No. 5. P. 527
50. Skandera P. Phraseology and culture in English. Berlin; New York: De Gruyter Mouton, 2007. 467 p.
51. Spears R. A. Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. McGraw-Hill's, 2005. 1080 p.
52. Spears R. A. NTC's American idioms dictionary. 3rd ed. New York: McGraw-Hill, 2000. 524 p.
53. Studia Philologica: зб. студент. наук. праць / редколегія: О.В. Деменчук, О.В. Константінова, О.А. Чухно Рівне: РДГУ, 2025. Вип. 9. 119 с.
54. Todorova N. Contrastive analysis of semantics of English and Ukrainian phraseological units of phraseothematic group «Location» DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/30.212466>
55. Web-site “Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus - The Free Dictionary”. URL: <https://www.thefreedictionary.com/>

56. Zabrudska L. M., Kovalenko I. M., Mykhailova A. S. Peculiarities of translation of the English phraseological units in the mediadiscourse. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. С. 33 DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.2.1/33>

ДОДАТКИ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВОГО КОДУ КУЛЬТУРИ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

ВЕРТИКАЛЬНИЙ ПРОСТІР: символіка висоти й низу**Таблиця 1.А: Фразеологізми з концептом ВЕРХ**

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Концептуальне значення	Культурна маркованість
Підняти на щит	Put on a pedestal	Звеличення, шанування	Військова культура (УА) / Релігійна (ЕН)
Піднятися над ситуацією	Rise above it	Моральна перевага	Спільна концептуалізація
Високо тримати голову	Hold one's head high	Гідність, гордість	Соматична основа
До небес підносити	Praise to the skies	Надмірна похвала	Релігійно-космогонічна основа
На вершині слави	At the peak of fame	Успіх, визнання	Географічна метафора
Бути на коні	Be on top of the world	Успішність, перевага	Різні джерела метафори

Таблиця 2.А: Фразеологізми з концептом НИЗ

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Концептуальне значення	Культурна маркованість
Опуститися до дна	Hit rock bottom	Моральне падіння	Природна метафора
Під каблуком	Under one's thumb	Підкорення, залежність	Соматична основа
Нижче трави, тихіше води	Lie low	Покірність, скромність	Природна образність (УА)
З висока дивитися	Look down on	Зверхність, пихатість	Просторова ієрархія
Копати яму	Dig one's own grave	Самознищення	Архетипна символіка
Паде так низько	Sink so low	Моральна деградація	Вертикальна оцінка

2. ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР: напрямок, рух і відстань

Таблиця 3.Б: Фразеологізми руху

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Тип руху	Концептуальне значення
Іти своєю дорогою	Go one's own way	Лінійний	Незалежність, самостійність
Крутитися як білка в колесі	Run around in circles	Циклічний	Безрезультатна активність
Дати задній хід	Back down	Зворотний	Відступ, капітуляція
Рухатися вперед	Move forward	Прогресивний	Розвиток, прогрес
Обійти стороною	Give a wide berth	Обхідний	Уникнення, ігнорування
Плисти за течією	Go with the flow	Природний	Пасивність, конформізм

Таблиця 4.Б: Фразеологізми відстані

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Тип відстані	Значення
За тридев'ять земель	To the ends of the earth	Максимальна	Надзвичайні зусилля
На відстані пострілу	Within shooting distance	Помірна	Досяжність, близькість
Під носом	Under one's nose	Мінімальна	Очевидність, доступність
За сім морів	Across the seven seas	Символічна	Далекі подорожі
На кидок каменя	A stone's throw away	Фізична	Близька відстань
До самого горизонту	As far as the eye can see	Візуальна	Безмежність, простір

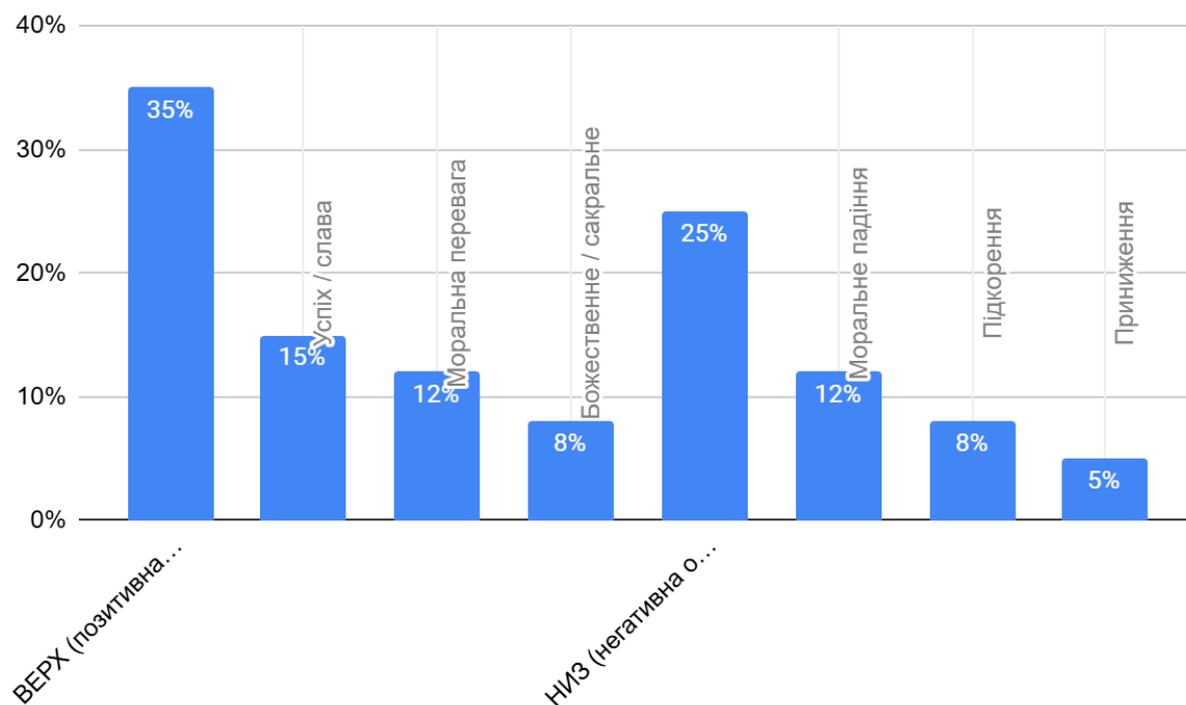
ЛОКАТИВНИЙ ПРОСТІР: внутрішнє/зовнішнє, близьке/далеке**Таблиця 5.В: Опозиція ВНУТРІШНЄ-ЗОВНІШНЄ**

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Просторова позиція	Значення
Тримати в собі	Keep it inside	Внутрішнє	Приховування емоцій
На людях	In public	Зовнішнє	Публічність, відкритість
У душі	Deep down inside	Внутрішнє сакральне	Щирість, істинність
На поверхні	On the surface	Зовнішнє поверхнєве	Неглибокість, видимість
В серці тримати	Keep in one's heart	Внутрішнє інтимне	Збереження почуттів
Виносити сміття з хати	Air one's dirty laundry	Зовнішня експозиція	Розголошення приватного

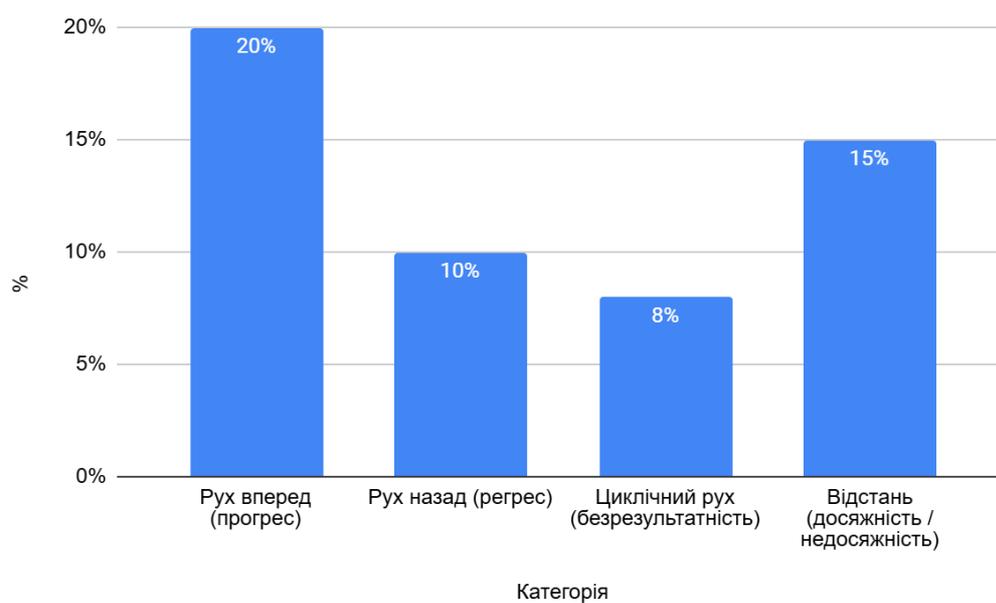
Таблиця 6.В: Опозиція БЛИЗЬКЕ-ДАЛЕКЕ

Український фразеологізм	Англійський еквівалент	Просторова характеристика	Значення
Рідна домівка	Home sweet home	Близьке інтимне	Затишок, безпека
На краю світу	At the edge of the world	Далеке екстремальне	Ізоляція, віддаленість
Поруч завжди	Always by one's side	Близьке підтримуюче	Вірність, допомога
За тридев'ять земель	In a far-off land	Далеке казкове	Недосяжність, мрія
Під боком	Right next door	Близьке доступне	Зручність, доступність
На самому краю	On the very edge	Далеке граничне	Ризик, небезпека

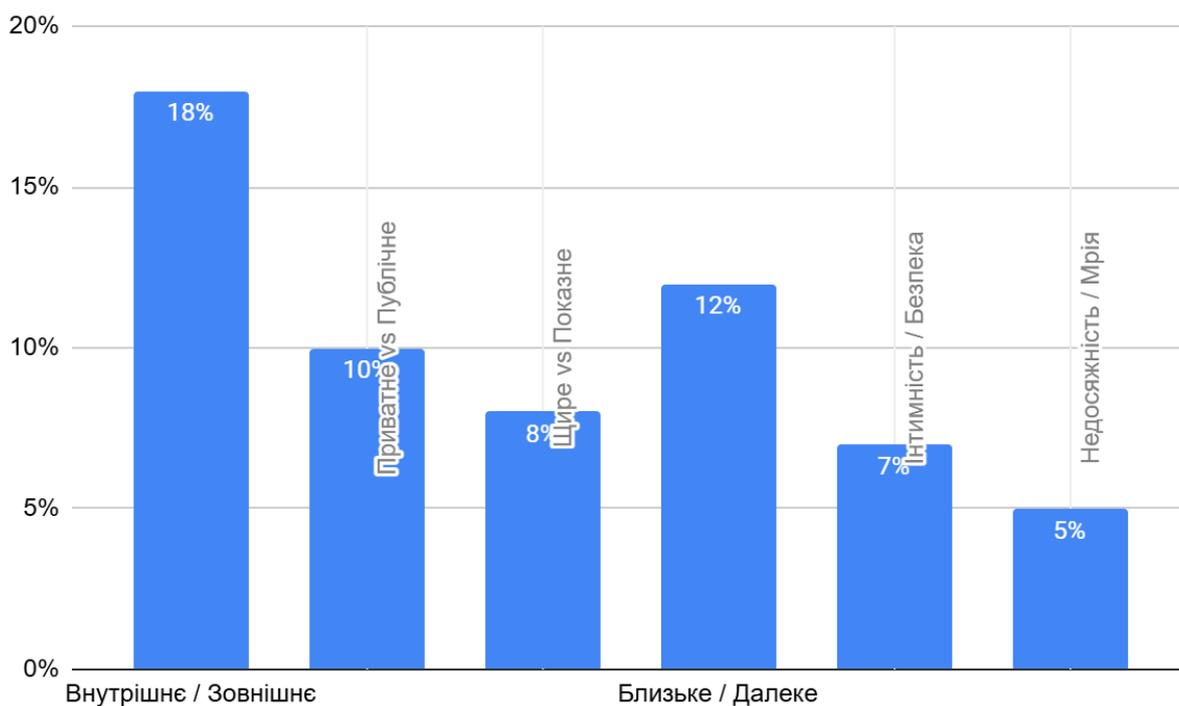
КВАНТИФІКАЦІЯ: Частотність концептів
Діаграми розподілу просторових концептів
ВЕРТИКАЛЬНИЙ ПРОСТІР

ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР

ЛОКАТИВНИЙ ПРОСТІР

Найчастіше репрезентовані концепти

